

فونۆلۆژی رېزمان Phonology grammar

تایبەتمەندیی فونۆلۆژی و
رېزمانی د دهقوگا زاخودا

Phonology
grammar

ژیروان سه‌عید حاجی به‌دری

تایبەتمەندیی فۆنۆلۆژی و ریزمانی د دەقۆکا زاخۆدا

سەنتەری زاخۆ بۆ قەسکۆلینین کوردی

تایبەتمەندیین ھۆنۆلۆژی و
رێزمانی د دەمقۆکا زاخۆدا

پەرتووک

ژیروان سەعید حاجی بەدری

نقشەسەر

ئیکئ / ۲۰۱۹

چاپ

وارھیل عبدالباقی

دیزاین و بەرک

دیيار عەبەدوللا

۹۷۸ - ۹۹۲۲ - ۹۱۶۷ - ۱ - ۲

ISBN

D - / ۲۳۴۸ / ۱۹

ژمارا سپاردنی

© مافی چاپی ین پاراستیە بۆ
سەنتەری زاخۆ بۆ قەسکۆلینین کوردی

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ قەسکۆلینین کوردی

✉ zcks@uoz.edu.krd ☎ +964 (0) 751 536 1550

📍 Iraq-Kurdistan Region, Zakho- Univesity of Zakho

تایبەتمەندییڤ فونۆلۆژی و ریزمانی

د دەقۆکا زاخۆدا

ژیروان سەعید حاجی بەدری

لیستا هیمایان

نیشانا کورتکرنی	زارق
د.ه. ز	دهقوکا زاخو
د.ه. دی	دهقوکیڻ دی
ن	ناق
نف	نفس
نئ	نیڤ
د.خ	دوخی خستنه پال
م.کو	مورفیما کومکرنی
هک	ههقالکار
Ø	مورفیما سفر
//	فونیم ⁽¹⁾
[]	ئه لوفون د فونو لوزیندا
[]	دهنگ د فونه تیکیدا
[°]	دهنگی سشک
[]	دهنگی گران
[]	دهنگی ب شیوی لو [دهیته لیفکرنی
[h]	دهنگی تهوژمدار
<>	دبیت، بو ههر دو نالان
←	دبیت، د فونو لوزیی و ریزمانیدا

(1) دانانا فان هیمایان ب سود و مرگرتن ژ پهرتوکا [61 – 56, PETER LADEFOGED, 2000: 56 – 61] هاتینه

و مرگرتن.

پیشہ کی

١ - ناڤ و نیشان و کهرهستی لیکولینی:

ئەڤ پەرتووکه ب ناڤ و نیشانین " تاییه‌تمه‌ندیین فۆنۆلۆژی و ریزمانی د ده‌ڤۆکا زاخۆدا " یه کو د بنه‌رتدا نامه‌یه‌کا ماسته‌رییه. کهرهستی لیکولینی ژ ناخستن و زمانی رۆژانه یی خه‌لکی ده‌ڤه‌را زاخۆ هاتیه و مرگرتن، نموونین فی لیکولینی ژ ناخستنا ڤان که‌سین ناڤین وان ل خواری دیارگری هاتینه و مرگرتن:

ناڤ	دایکبوون	خوجھیا نوکه	پلا خوینده‌واری	ئیل
زوزان صالح یوسف	١٩٦٥	حسینیک- زاخۆ	ماموســـــــــــــــــتایا سه‌ره‌تایی	زاخۆیی
دلان حسین عارف	١٩٩٠	بیدار- زاخۆ	فه‌رمانبه‌ر	زاخـــــــــۆیی - سلوپی
حسن عه‌لی حسن	١٩٨٠	برایه‌تی - زاخۆ	نه‌خوینده‌وار	زاخـــــــــۆیی - جوله‌میرگی
مرشیدا عجیل حسن	١٩٧٣	حسینیک- زاخۆ	ماموســـــــــــــــــتایا سه‌ره‌تایی	زاخۆیی - ره‌زڤان
ڤیان دهرۆیش ظاهر	١٩٧٧	ڤکاڤا - زاخۆ	ماموســـــــــــــــــتایا ئاماده‌ی	زاخـــــــــۆیی - شه‌رنه‌خی
سمیرا عبیدی حسن	١٩٧٨	حسینیک- زاخۆ	فه‌رمانبه‌ر- قوتابخانه	ســـــــــــــــــلیڤانه‌ی - دولا
چیا عصمت دینو	١٩٨٢	برایه‌تی - زاخۆ	فه‌رمانبه‌ر- زانکو	ســـــــــــــــــندی - به‌نستانی
بهار حسن مسته‌فا	١٩٨٥	نه‌وروز- زاخۆ	فه‌رمانبه‌ر- زانکو	ســـــــــــــــــندی - بوسه‌لی

حسَن مصطفیٰ حاجی	۱۹۴۶	زاخۆ - نه‌وروز	خویندەوار - سەرەتایی	سندی - بوسەلی
رینجی‌هەر دەرویش یوسف	۱۹۸۶	تلکەبەر - زاخۆ	قوتایی زانکۆی	سندی - پەرەخی
نالیاسالاح ئەحمەد	۱۹۵۴	هیزل - زاخۆ	نەخویندەوار	سندی - جونکی
غریب تەمر عەبی	۱۹۶۷	برایەتی - زاخۆ	نەخویندەوار	سندی - سوفی
سولاق سعید حاجی	۱۹۸۴	برایەتی - زاخۆ	ماموس تاتیا بنەرەتی	سندی - شیف ئەرمەنی
ئەسمەر میرزا میرزا	۱۹۴۵	هیزل - زاخۆ	نەخویندەوار	سندی - مالا عەجەمی
فانا میسا رشید	۱۹۸۶	تلکەبەر - زاخۆ	ماموس تاتیا - بنەرەتی	سندی - مام ئیزدینی
دولقان امین سەلمان	۱۹۸۲	مەمدیە - زاخۆ	فەرمانبەر	سندی - مچولی
فەهیما گەندال جانگیر	۱۹۵۱	برایەتی - زاخۆ	نەخویندەوار	سندی - نیری
سالاح احمد رشید	۱۹۲۸	هیزل - زاخۆ	نەخویندەوار	سندی - ئەقلەهی
زیرەفان شەهەد ئەمین	۱۹۸۵	ئاشای جەمی - زاخۆ	فەرمانبەر - زانکۆ	گوئی - باتیفی
رەقییا احمد یحیا	۱۹۵۹	برایەتی - زاخۆ	نەخویندەوار	گوئی - شیلانی
نەهاری سلیمان عەجیل	۱۹۸۴	مللەت - زاخۆ	فەرمانبەر - زانکۆ	کوچەر - هاجان
ئەلماس حاجی جەمیل	۱۹۸۹	تلکەبەر - زاخۆ	قوتاییا زانکۆی	کوچەر - زیوکی

٢- ئەگەری ھەلبژاردنا بابەتی لیکۆلینی:

گۆقەرە بەھدینی ژ گۆقەرین دیالیکتا ژۆریا زمانی کوردییە، ژ چەندین دەقۆکان پیکدھیت و ھەر دەقۆکەک خودانا چەند تاییەتمەندیین زمانییە، ئەقچا مە ب فەر دیت ئەم لیکۆلینا ھندەک لایەنن فۆنۆلۆژی و ریزمانی یین تاییەت ب دەقۆکا زاخۆفە بکەین.

٣- گرنکیا لیکۆلینی:

گرنکیا وی د دیارکرنا تاییەتمەندیین دەقۆکا زاخۆدایە ژ لای فۆنۆلۆژی و ریزمانیشە و بزاقەکە بو لیکۆلین و دەستنیشانکرنا ھندەک تاییەتیین فۆنۆلۆژی و مۆرفۆسینتاکسی د قی دەقۆکییدا.

٤- ریبازا لیکۆلینی:

ئەق لیکۆلینە ل دویف ریبازا (وەسفی) و ب شیوی کارەکی - مەیدانی ھاتیە ئەنجامدان، وەرگرتن و شروقهکرنا نمونان ژ ئاخشتن و زمانی خەلکی سەنتەری باژیری زاخۆیە.

٥ - سنوری لیکۆلینی:

سنوری لیکۆلینی ب قی شیویە:

- أ- د ئاستی فۆنۆلۆژییدا ب تنی باسی ھندەک دیاردین فۆنۆلۆژی ھاتیەکرن و ل گەل دیارکرنا تاییەتمەندیین وان دیاردان د (دە. ز) دا و مە دیاردە ب شیوی بەراورد ل گەل دەقۆکین دی (دەقۆکا دەوک) ی باسکرینە.
- ب- د ریزمانیدا باسی ھندەک تاییەتیین مۆرفۆسینتاکسی د (دە. ز) دا ھاتیەکرن.

ج- نموونه ژ ئاخفتنا خه لکی ږهسه نږ دهقه ری، وهک سندی و گولی و سلیقانه ی و زاخوی و هندهک کوچهر ژ ی ل زاخونه هاتینه وهرگرتن، مه زاراقی (زاخوی) بو گشت دهقوکی بکارهینایه و هه می پیکهینین زاخو ب خوڤه دگریت و زاراقی (زاخوی) ب تنی (باژیریان) ب خوڤه دگریت.

٦- پشکین لیکولینی:

ژبلی پیشهکی و نهجامان، دابه شدبیت ل سهر:

١- پشکا ئیکی: دمروازیهک بو بابه تی پیکدهیت ژ:

أ - دمروازیهکا میژووی، کو ژ دستپیکی پیکدهیت و تیدا باسی زمانی و دیالیکت و جهی دهقوکا زاخو د ناڤ گوڤهرا بهه دینیدا و پیکهاته و پیکهینین قی دهقوکی هاتیه کرن.

ب - دمروازیهکا زانستی، کو فونوئوژی و ریزمانی ب کورتی هاتینه باسکرن، وهک دمروازیهک بو بابه تی لیکولینی.

٢- پشکا دووی: باسی هندهک تاییه تمه ندیین فونوئوژی یین (ده. ز) هاتیه کرن، ل گه ل دیارکرنا تاییه تیین هندهک دیاردین دمنگی.

٣- پشکا سییی: باسی هندهک تاییه تمه ندیین ریزمانی د دهقوکا زاخودا هاتیه کرن، نهڤ پشکه دابه شدبیته:-

بهندی ئیکی: تاییه تمه ندیین مؤرفیمین نفسی د (ده. ز) دا:-

١ - دوخی راسته و خو.

٢ - دوخی نهراسته و خو (تیان).

٣ - دوخی گازی کرنی.

بهندی دووی: مؤرفیمین ریکههفتنی.

بهندی سییی: تافین کاری.

پشکا ئیکى
دەروازىهك بۆ بابەتى

أ- دمروازمیه کا میژووی:

دستیک

زمان دیاردهکا کومه لایه تییه و ریکه که بو گه هاندنی د ناف کومه لگه هیدا. دیالیکتۆلۆجی: (لقه که ژ زانستی زمانی، وسف و شرۆقه کرنا دیالیکتان و دیارکرنا تایه تیین دهقۆکین سهر ب دیالیکتین زمانین دیارکریشه ژ لایئ درکندن و ریزمانی و فهرهنگیشه دکهت و به لاقبونا شیوین زمانی شرۆقه دکهت. پهیدا بوونا دیالیکتان بو چهند هوکارهکان⁽¹⁾ قه دگهریت، کو د نهجامدا دیالیکتین (ناوچهیی، کولامهیهتی) پهیدا بوون و دیالیکتین ناوچهیی، نهو دیالیکتین تایهت ب کومه لهکا که سین سهر ب دهقهرهکا تایهت شه نه) (محمد حسن عبد العزیز، ۱۹۸۳: ۱۵، ۱۵۹ - ۱۶۰) ههر دیالیکتهکی تایهت مه ندیین خو یین زمانی هه نه، نه خاسمه دهقهران، کو دهقۆکا ههر دهقهرهکی تایهت یین خو یین زمانقانی هه نه پی دهیته جودا کرن. ل قییری فهره جوداهییی د ناقبهرا دیالیکت و نه کسینت (Accent) یدا بهرچا ف بکهین، نه کسینت بو دیارکرنا جیاوازیان د درکاندنیدا دهیته بکارهینان و دیالیکت بو دیارکرنا تایهتی و جیاوازیین زمانی د ژینگه ههکا تایهتدا دهیت [Chambers, J.K, 2004:5]، کو د ئیک دهقۆکدا جوداهی د نه کسینتیدا یا هه ی.

جهی دهقۆکا زاخۆ د ناف گو شهرا به هدینیدا:

گو شهرا به هدینی سهر ب دیالیکتا کرمانجیا ژۆریه. نهف گو شهرا ژ لایئ جوگرافیشه (ژ باکووری رۆژنایایی عیراقی واته رۆژنایا باشوری کوردستانیه و سنوری وی د ناقبهرا زبیب مهزن و کیلهشین ل سهر سنوری نهیرانی ژ لایئ رۆژه لاتیشه و رویاری هیزل و سنوری سوریا ژ لایئ رۆژنایاییشه و جیایی مه قلوب ژ

لایئ باشوریشه ههتا دگههته سنوری تورکیا ژ لایئ باکوریشه (بشیر سعید عبدالرحمن، ۲۰۰۶: ۲۸) گوڤهرا قئ دهڤهري ههتارادهیهکی وهکی ئیکه ب تنئ جوداهی د ئهکسینت و هندهک تاییهتمهندیین زمانشانیدانهیه و ژ چهندين دهڤهران، وهک (دهوک، سیمیل، زاخو، ناگری، ئامیدی، شنگال) پیکدهیت، ههر دهڤهههکی هندهک تاییهتمهندیین خو یین زمانئانی ههنه، وهکو تاییهتمهندیین (دهنگسازی، وشهسازی، رستهسازی، واتاسازی)، بو نموونه تاییهتمهندییهکا مؤرفوسینتاکسی د (ده. ز) دا، وهک (ئامرازی پهیوهندی: ژو، ژیرا) ئی ههنه د دهڤوکی د دی دا یین گوڤهرا بههدینیدا نین و ژبلی هندهک تاییهتمهندیین دی.

جهئ جوگرافی یئ قئ دهڤوکی د ناف دهڤوگا گوڤهرا بههدینیدا ناقنچیه، چونکی دهڤوگا زاخو ژ لایئ جوگرافییه دکهڤیته د ناقبهرا دهڤهرا بههدینان و بوتاندا، واته باژیری زاخو (دکهڤیته سهه سنوری عیراق و تورکیا و سوریا و ب ۱۱کم ژ پرا ئیبراهیم خلیل دویره و نیژیکترین دهڤهه بو زاخو جزیرا بوتانه، ژبهه هندی دهڤوگا خه لکی زاخو پتر بهههڤ دیالیکتا بوتانیشه دچیت، ئهڤه بو چهند هوکارهکان ههدهگهریت:

۱- هوکاری سیاسی و دهستههلاتئ، کو دهستههلاتداریا میرنشینا بوتان بو شنگال و سهههرد (سیرت) و ویران شهر و سیورک و کهئا دیاربهکری گههشتوو و ژ ئیلین گارسا و ئارهی و چهندين ئیلین دی پیکدهات، بو زانین هندهک سندی ژ گارسانن) (بشیر سعید عبدالرحمن، ۲۰۰۶: ۴۱۶، ۳۴۷، واته ئیلا سندی ژ ئیلین بوتانی دههته هژمارتن) (خالده محمد شریف السندی، ۲۰۰۵: ۵۴).

۲- هوکاری جوگرافی، کو دکهڤیته سهه رویاری خابیری و ریکا چوونیه بهههڤ چیا یین بوتان و ههکاری.

دهڤوگا زاخو خودان تاییهتمهندییا خو یا زمانیهه د گوڤهرا بههدیناندا، دهڤوگا قئ دهڤهري ههتارادهیهکی وهک ئیکه ب تنئ هندهک جوداهیین دهنگسازی د ناقبهرا زاخویی و ئیلین ل زاخو دژین ههنه.

پێکهاته و پیکهینین دهفوکا زاخۆ

باژییری زاخۆ مهزنترین قهزایه ل کوردستانا عیراقی و سه رب پارێزگهها

دهوکێشهیه ژ فان ئیلان یان گروپان پیکدهیت:

۱- سندی.

۲- گولی.

۳- سلیخانهی.

۴- زاخویی.

۵- کوچهر.

ل باژییری زاخۆ هندهك ئیلین دی ژی، وهك (بهرواری، زیباری، سنگالی) هه نه لی ژ بهر نهخه لکی رهسه نی دهقهرینه، بو نمونه ژی ل سالیین ههشتیانداندا ل چهرخێ بیستی بهرواری هاتینه زاخۆ، کو ژ لایێ حکومهتا عیراقی یا ژ ناچوووی (بهعس) قه هاتینه کوچهر کرن. ژ بهر هندی ب تنی مه ئیلین ل سه ری وهرگرتینه، ب قی شیوهی:

أ - ئیلا سندی مه دهفوکا وان ل سه رسێ بهشان دابهشکرینه:-

۱- ئاکنجی بیین ل بهر چیا یی واته گوندین وان دکهقنه باکورێ سهنته ری باژییری (خالده محمد شریف السندی، ۲۰۰۵: ۶۳) ژ (پس ئاغا، مچولی، چونکی، په رهخی، شیخ از دینی، شه رانشی، نیری، مالا عه جه می، ئه قله ی، بیبلی، نوردینی، بوسه لی) پیکهین، هه تارادهمیه کی په یشینا وان وه کی ئیک دهیت و جوداه ی د ئه کسینتیدا هه یه، وهك (دیاردین دهنکی و ریزمانی د دهفوکا واند هه قپشکن، بو نمونه دیاردا گوهورینا دهنکی [ی] بو [ه]) لی دهفوکا بوسه لییان د نا ق فان ئیلاندا جیاوازه ژ لایێ ئه کسینتیشه و د نا ق خودا ژی ژ لایێ ئه کسینتیشه ب دوو شیوه یان دهیت، واته ژ هه ق جوادنه.

۲- ئاکنجی بیین ل بهرخابیری، واته رۆژه لاتا سهنته ری قهزا زاخۆ ژ (شیف ئه رمی، سوفی، مام ئیزدینی، بلک، چونکی) پیکهین (خالده محمد شریف السندی، ۲۰۰۵: ۶۲-۶۴) دهفوکا فان ژ هه ق جودایه ژ لایێ ئه کسینتیشه، بو

نموونه (شیف ئهرمنی نه وهك سوفی و مام ئیزدینیان) دئاخشن ل دهمی ئاخشتنی جوهره ئاوازهك د ئاخشتنا واندا ههیه و جوداهی د هندهك تایهتهدندیان زمانانییدا ههیه، بۆ نموونه مۆرفیمین نضی د دهقوكا شیف ئهرمنیاندا ب فی شیوهی دهین: (ا) بۆ نضی می و (ئ) بۆ نضی نیر د دوخی راستهوخو دا دهین و د دهقوکی دی دا مۆرفیما (ئ) بۆ نضی نیر و می دهیت و ژ بلی دیاردین دهنگی، لی دهقوكا چونکیان ژ لای دهنگسازیشه وهك دوسکیان دهیت، چونکی دهقرا وان دكهقیته نیزیك دهقرا دوسکیان، لهورا هندهك دهنگان گران دبیزن، وهك (داس، ئاق..)، بۆ زانین ئیلا چونکی دبنه دوو بهش:

۱ - ئاکنجی یین ل بهر چیاپی ل گوندین (داسیک، مامیس، سنداڤ، سهرسیلافک) ئاکنجینه و دبیزنی (چونکیان ل بهر کیهری).

۲ - ئاکنجی یین ل بهر خابیری ل گوندین (کههریت، بیغهبار) ئاکنجینه، نیزیك دهقرا (دوسکی) یانه.

دهقوكا سوفیان وهك دهقوكا سندی یین ل بهر چیاپی دژین دهیت واته تایهتهدندیان زمانانی یین فی دهقوکی ههقیشکن ل گهل وان، بۆ نموونه دیاردا گوهورینا دهنگی [ی] بۆ [ه] (۷) ههچهنده دهقرا سوفیان دویره ژ چیاپی و دكهقیته ل بهر خابیری. دهقوكا مام ئیزدینیان ژ لای ئهکسینتی فه ژ دهقوكا سندیان جودایه.

۳- بهنستانی ل بهر رویاری هیزل، کو دبیته سنور د ناقهرا فی دهقهری و دهقرا بوتان و سلوییاندا [بشیر سعید عبدالرحمن، ۲۰۰۶: ۳۵۱] دهقوكا وان سه ر ب دهقوكا بوتانیانته، بۆ نموونه وشهیا (نهو) وهك دهقوكا بوتانی بکاردهین، واته ژ لای ئهکسینتیته ب سه ر دهقوكا بوتانیته دجیت ژ بهر ریزگهها وان یا جوگرافی، کو گوندین وان نیزیکی دهقرا بوتانیانه و ژ (هوریز، کهرنه، دورنهخ، چه م مشکو، دهحک، بهرزیر، دهشت ماسک، ههفش، ربهنک،...) پیکدهین.

ب - ئیلا گولی ل باکورئ زاخونه و دکهفنه روژئاقا گوندین سندیان و رویبارئ خابیری ژ لایئ روژهلاتیقه و ئیلا دوسکی ژ لایئ باشوریقه و تورکیا ژ لایئ باکوریه ابشیر سعید عبدالرحمن، ۲۰۰۶: ۳۵۶ دهفوکا گولیان تارادیهکی جودایه ژ یا سندیان ژ لایئ ئەکسینتیڤه و ئەقه ژئ ب شیوهیهکی باش ل زاخو دیاردبیت، دەمئ دناخسن و دئاخشتنا واندا هندەك وشه و زاراقین تاییهت بکاردهین، وهك (بهع) نامرازهکه بو سهرسورمانئ بکاردهیت ئەقه گشتیه و مؤرفیما (ئیه ئەیه) د دهفوکا هندەك گولیاندان، وهك (دیمکی و زریزهی و زیوکی) زور دهیت، بهلکو ب واتهیا (چهوا چهوا) یه. دهفوکا گولیان ب دوو شیوهیان دهیت ئەو ژئ:-

۱- ئەوین گوندین وان دکهفنه روژئاقا گوندین سندیان دهفوکا وان ب دهفوکا سندیان کاریگه ربووینه^(۳).

۲- ئەوین گوندین وان دکهفنه باشوری ئیلا دوسکیان ب وان کاریگه ربووینه ، بو نمونه کاری (هاتن) رهکی نهبوری (ئی، هی) یه د گشت (ده. ز) دا (ئی) دهیته بکارهینانئ، وهك (دئیم،.....)، ب تنئ د دهفوکا فان گولیاندان ب شیوی (هی) دهیت، وهك (دهیم،.....).

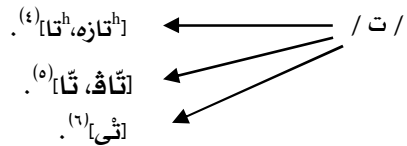
ج - دهفوکا سلیفانهیان جیاوازه ژ سندی و گولی و زاخولیان ژ لایئ ئەکسینتیڤه و، ئئ ژ لایئ تاییهتەندیین زمانیشه، وهك فان دهفوکان دهیت، ئیلا سلیفانهی دکهفیه (باکورئ رویبارئ خابیری ههتا دکههیهت رویبارئ دیجله نیژیک گوندئ قهراولا و ژ لایئ روژهلاتیڤه گوندئ (مه‌رین) و هندەك گوندین دوسکیان ژ لایئ لیھضئ و ژ لایئ روژئاقاڤه ژ گوندئ (دی‌ره‌بین) و زنجیرا چیاپییه بهره‌ف روژهلاتئ و ل دهوکی ته‌واو دبیت) ابشیر سعید عبدالرحمن، ۲۰۰۶: ۲۵۹. د- زاخویی: دهفوکا وان ل باژیری زاخو زور دیاره ل دەمئ په‌یڤینی شیوی دهقی خو خردکەن و ژ (شەرنەخی، جیزی، عەرب، جوله‌می‌رگی،...) پیکدهین و هندەك زاخویی ل سه‌ر بنه‌مالان، وهك (جه‌قسئ، رمزفان، سه‌یرانئ،... هتد) دابهش دبن.

ه- دهفوكا كوچهران ژ لايي ئەكسيئتي و هندهك تايبهتايين زمانشانيفه يا جياوازه، بو نموونه (مورفيمين نفي د دوخي تياندا د دهفوكا كوچهراندا دمرناكهشن دبته مورفيما سفر) ژ بيكهيني دي بين زاخو و دكهقنه گوندين (حهسن ئاڤا و ئافرما و سهلكا، ئەفه زيوكينه و هندهك ل دهقهررا ليهفي ل گوندين خوالش و كرزيوك و بيژه و بيتاس و چه م باهيڤ ههنه، ئەفه هاجان و هندهكين دي ل گوندين گولييانن) [بشير سعيد عبدالرحمن، ۲۰۰۶: ۴۳۹ - ۴۴۴].

ب- دمووازيهكا زانستي:

أ - فونولوژي:

لقهكي زمانشانيفيه ليكولينى ل دمنگين زمانهكي دياركري دكهت، دهنگ د ئاستى فونولوژييدا دبته (فونيم) و يهكهيا فونولوژييه. ئامانجا فونولوژيى (يا سهرهكي ئەوه دياركرنا وان ياساiane بين ب ريكا وان دهنگ دهينه ريخستن د زمانهكي تايهتدا و شروفهكرن و دياركرنا وان جياوازيين روويدهن) دكهت [Crystal.D, 1997:163]. د فونولوژييدا بهايى ههر دهنهكي دهيهت ديار كرن و كا كيژ دهنگ دبته فونيم و ئەوى دهنكى چهند ئەلوفون ههنه ئەفه ژى سيمايهكي دهنگيه و ل قيروي دي وهك ئەلوفون دياربن و ئەلوفون چهند دهنهك د ئيك فونيمدا كوم دهن، واته دمربرينا فونيمهكي ب چهند شيوهيان دهيت [63: finch.G.2000]. بو نموونه فونيم /ت/ ب چهندين شيوهيان دهيت، وهك:

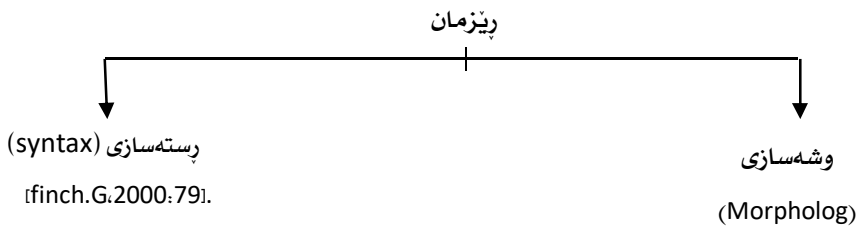
د فان نموناندا فونيم /ت/ ب چهندين شيوهيان هاتيه ئەوژى (ت^h، ت^t، ت^ʔ).

ب - ریزمان:

ئەق زاراقەییە لیکۆلینی ل وان یاسا و دەستوران دکەت، (یپن کو ب ریکا وان وشە دەییە لیکدانئ بو دروستکرن و پیکهینانا رستان، وانا قەکوئینی ل پیکهینانا گری و رستان دکەت) [Chomsky.N, 1957: 74] چونکی وشە گری و رستان پیکدەیین. د ریزمانیدا ریزکرنا کەرەستان ل دویش هژمارەکا یاسا و دەستورانە وشە تیدا دەینە ریکخستن و ئەرکان وەردگرن، وەک (بکەر، بەرکار، کار) و کەرەستین دی تیدا دەینە ریکخستن ل دویش ریزمانا زمانی، وەک:

- ئەو سحاری چوو.

ژ لایئ ریزمانیقە ژ دوو گرییان پیکدەیت، ئەو ژئ (ئەو) گرییا ناقییە و (سحاری چوو) گرییا کارییە، هوسا ریزمان ژ(دوو ئاستین سەرەکی یپن زمانی پیکدەیت و ل دویش تیگەهین هەقچەرخین زمانقانیئ) (مۆرفۆلۆژی و سینتاکس) ن وەکی د قئ خستەیدا دی دیارکەین:

چونکی د وشەسازییدا لیکۆلین ل(مورفیمین (ریزمانی یان فەرەنگی)) دەیتەکرن [Crystal.D, 1997:294] و د رستەسازییدا لیکۆلین ل(چاوانییا ریکخستنا وشەان د پیکهینانا گری و رستاندا دەیتە کرن) [Radford, 1997:272] ئەق هەر دوو ئاستە ریزمانئ پیکدەیین. ب قئ چەندی بو مه دیاردبیت، کو وشەسازی پیشەکیەکا فەر و گرنگە بو دەستپیکرنا لیکۆلینا رستەسازی، چونکە وشە دبنە گری د رستاندا و مورفیمین ریزمانی ژئ پەیوەندییا ریزمانی د ناقبەرا وشەیین رستاندا پەیدادکەن و پیکشە (مۆرفۆسینتاکس)ئ پیکدەیین و تیدا (ئامازە ب وان مورفیمان دەیتەکرن یپن ئەرکی وان د ئاستی سینتاکسیدا واتە د ناق رستاندا دیاردبیت) [Trask. R.L, 1993:116] ل قیری پیدقیە بیژین، کو مورفیم چ (فەرەنگی یان ریزمانی) بیت هەر دوو پیکشە ریزمانا زمانی پیکدەیین.

پهراویزین پشکا ئیکی

- (١) بو پتر پیزانینان بنیره: [رهفیق شوانی، ٢٠٠١: ٦٦ - ٧٠]
- (٢) بو پتر پیزانینان بنیره لاپه ره [45] ژ فی نامی .
- (٣) بو پتر پیزانینان بنیره پشکا دووی و سیی ژ فی نامی .
- (٤) [h] ئەف نیشانه ئەوه ، کول گهل دهنگی هندهك با دهردهكەفیت
.[Crystal.D,1997:30]
- (٥) [١] ئەف نیشانه ئەوه، کو دهنگ ب گرانی دهیته لیفکرنی، واته ل دهمی کوتنا
دهنگه کی پاشیا ئەزمانی بهرهف پهحنکا نهرم بلند دبیت [finch.G, 2000:63].
- (٦) [٢] ئەف نیشانه ئەوه، کو دهنگ ب سفکی دهیته لیفکرنی، ئانکو (د چیکرنا فان
دهنگاندا تهوژمی بای نینه) [finch.G, ٢٠٠٠ : ٦٤].

پشکا دووی

ھندەك تايبەتمەندیین فونۆلۆژی د(دە. ز) دا

هەندەك تايبەتمەندییڻ فۆنۆلۆژی د (دە. ز) دا:

ھەر دەفۆكەك ب ھەندەك تايبەتمەندییڻ فۆنۆلۆژی دەھیتە نیاسین، ئەو دياردين د (دە. ز) دا ھەيڻ چيدبیت ل دەفۆكین دی یين سەر ب ھەمان دیاکتیڤ ھەبن یان ژى نەبن، بەلكو ھەندەك ديارده د ھەق پشکن د ناڤهرا دەفۆکاندا و ھەندەکان ژى چەندین تايبەتمەندی د دەفۆكەکیدا ھەنە. د قى بەشیدا دی تايبەتیين ھەندەك دياردين دەنگی د (دە. ز) دا ديارکەين.

أ - دياردين دەنگی:

مەبەست پى ئەو گۆرانکاری و جیاوازینە یين د شیوی ناخشتنیدا پەیدادین ژ (گرانکرن و سفککرنا درکاندن دەنگان، چونکی درکاندن دەنگان ب ناوازیڻ جیاواز دەھیتەکرن) (ھانی عبد الرحمن عبد الھادی، ۲۰۰۱: ۲۲)، ئەو گوھۆرپینین د دەنگین وشاندا پەیدادین دبنە ھویی پەیدابوونا جیاوازیين زمانی و دبنە ديارده د زمانیدا و ژ دەفۆكەکی بۆ دەفۆكەکا دی جیاوازن و دەھینە گوھۆرپین. ئەق دياردين دەنگی بریتینە ژ:

۱- ژناقچوونا دەنگان –Elision:

مەبەست ژناقچوونا دەنگان ئەو (کو دەنگەك د ناخشتنیدا بەھیتە لادان و نەمەرجه دەنگەك ب تنی بەھیتە لادان چیدبیت برگەك ژ وشى بەھیتە لادان) [Crystal.D,1997:133] ژناقچوونا دەنگان نابیتە ئەگەرى گوھۆرینا واتای، دەنگین بزویڻ و نەبزویڻ ل بەر قى دياردى دکەقن:

أ- ژناقچوونا دەنگین نەبزویڻ:

۱ – ژناقچوونا دەنگی [ب] د ھەندەك وشاندا، ۱ دە:

دە. دی دە. ز
تبل ← تبل.

ئەف دیاردەمیە د گشت (دە. ز) دا دەیت سیمایین دەنگان د قی نموونیدا ب قی شیوەمیینه: - [ب] [+ گەر] + وهستاوه، + ددانی [و دەنگی [ل] [+ گەر] + لای، + ددانی] و دەنگی [ت] [کپ] + وهستاوه، + لیقی [ل قیری دەنگین گەر و کپ پیکشه هاتینه و کار لیک کرییه، و دەنگی [ب] ژ ناقرییه.

۲- ژ ناچوونا دەنگی [ر] د هندهك وشاندا، وهك:

ده. دی		ده. ز
دهرکار	←	دهکار.
سه‌ره‌فیرك	←	سه‌هه‌فیرك.
میركهك	←	میکهك.
کیفریشك	←	کیفیشك.

ژ ناچوونا دەنگی [ر] د دهفۆکا ئیله‌کا سندیاندا ههیه ئه‌وژی هندهك ژ (مالا عه‌جه‌می)، وه‌کو دی ئه‌و وشه ب شیوی ئاسایی د (دە. ز) دا دهینه درکاندن، ل قیری نیزیکیهك د ناچه‌را دهفۆکا ئامیدی و زاخۆدا ههیه، ئه‌و ژێ نه‌ گوتنا دەنگی [ر] ی یه، چونکی (مالا عه‌جه‌م) ی ژێ دەنگی [ر] نابێژن. ژ سیمایین دەنگی [ر] [+ گەر] + ددان، + گفۆك] و سیمایین دەنگین ل پیش هاتینه [+ گەر] + ئه‌زمان [واته دەنگین بزوین ل پیش هاتینه [غازی فاتح ومیس، ۱۹۸۴: ۶۰] بوویه ژ ناچوونا دەنگی [ر] دەنگی گەر ل که‌ل دەنگی گری هاتیه، چونکی سیمایین وان ب قی شیوەمیینه [+ گەر] + گرا] واته دەنگی ب هیژ دەنگی دی ژ ناچه‌دهت.

٣- ژناقچوونا دهنگی [ن]:

ده. دی ده. ز
 ژن مام ← ژمام.
 ژن خال ← ژخال

ئهف دیارده تایبهته ب دهفوکا هندهك زاخولیيانشه ئهوین ب رهگهز
 کوردین باکور، وهك (جوله میرگی، ---). ئهگهرین ژناقچوونا دهنگی [ن]
 فهدهگهریت بو سیمایین دهنگان د فان نمووناندا، چونکی دهنگی [ژ] [+ گر، +
 مهلاشویی رهق، + لهرزوك] و بزروكه [ا] د ناقبههرا دهنگی [ژ] و دهنگی [ن] دا
 هاتیه و سیمایین دهنگی [ن] [+ گر، + لهرزوك، + مهلاشویی رهق] واته ههر سی
 دهنگ گرن بوویه دهنگی [گر × گر × گر] دی دهنگی گر ژ ناقبیت، واته دهنگی
 [ن] ژناقبرییه.

٤- ژناقچوونا دهنگی [ح]:

ده. دی ده. ز
 سهحکی ← سهکی.

ئهف دیارده د دهفوکا هندهك سندی و زاخولیياندا دهیت. تیچوونا دهنگی
 [ح] فهدهگهریت بو سیمایین دهنگان، چونکی سیمایین دهنگی ژناقچووی [+ گر، +
 نهزمان] ه و دهنگی بزوین [ه] دهنگهکی گره ل پیش هاتیه بوویه دهنگی گر
 دهنگی گر ژناقبرییه.

٥- ژناقچوونا دهنگی [یا]:

ده. دی ده. ز
 ترکیا ← ترکا.

ئهف دیارده د دهفوکا هندهك سندی و زاخویی و گولیياندا دهیت.
 ئهگهری ژناقچوونا دهنگی [یا] فهدهگهریت بو سیمایین دهنگی ل پشت هاتیه،

چونکی ههردوو [+ گر، + نه زمان] بوویه دهنگی گر کاری ل دهنگی دی یی گر
 کرییه واته دهنگی [یا ژناقبرییه

٦ - ژناقچوونا دهنگی [ف]:

ده. دی		ده. ز
ژئی كهفت	←	ژئی كهت.
نیثرو	←	نیرو.
ل كویشه (کیشه)	←	ل کوی (ل کی).
ئهفرو	←	ئرو (ئروکه).

ئهفه وهك دیاردهیهكا فۆنهتیکى د وشهیین (نیرو، ل کوی - ل کی، ئرو)
 دا دهیت پتر د دهفۆکا هندهك سندیاندا دهینه بکارهینانی و ئهوین دی ب شیوی
 ئاسایی بکاردهیین و وشا (ژئی كهت) د گشت (ده. زادا ب قی شیوهی دهیت.
 ئهگهرین ژناقچوونا دهنگی [ف] قهدهگهریت بو سیمایین دهنگی ل پیش هاتییه، کو
 دهنگین بزویینن و گرن و سیمایین دهنگی [ف] [+ گر، لیثی، + لهرزوئ] د زمانى
 کوردیدا دهمی دهنگی گر ل پیش دهنگی گر دهیت کاری لی دکهت و دهنگی
 (گر) ژناقدهیت.

٧ - ژناقچوونا دهنگی [پ]:

ده. دی		ده. ز
من خانه خراپ کر	←	من خانه خرا کر.

ئهفه دیارده د قی دهفۆکیدا تایبهته ب دهفۆکا هندهك سندیانقه،
 تیچوونا دهنگی [پ] قهدهگهریت بو سیمایی دهنگی ل پیش هاتییه دهنگی [ا] [+ گر،
 + نه زمان] و سیمایی [پ] [+ کپ، لیثی، + وهستاوه] د زمانى کوردیدا دهمی
 دهنگی کپ پشتی دهنگی گر دهیت کاری لی دکهت.

9- ژناقچوونا دهنگی [ت]:

ده. دی		ده. ز
چ تشت نهبرن	←	چ تش نهبرن.
ته نهو مشتکربی	←	ته نهو مشکربی

ئهفه وهك ديارده د گشت دهقوكا زاخويياندا دهيت. د قى نموونيدا دوو دهنگين كپ ل گهليك هاتينه و سيمايين وان ب قى شيويهينه: دهنگى [ت] [ا] + كپ، + ددانى، + وهستاو [و دهنگى [ش] + كپ، + لهرزوك، + مهئاشوى رهمق] بوويه دهنگى [ش] كار ل دهنگى دهنگى [ت] كريبه و ژناقبريه.

ب - ژناقچوونا دهنگين بزوين:

1- ژناقچوونا دهنگى [ي]:

ده. دی		ده. ز
رويئه	←	رونه.
شويشت	←	شويشت.
زويكا	←	زوكا.
هويرى	←	هورى
بويك	←	بوک.

ئهفه د دهقوكا كوچهريين ل دهقهرا زاخودا ههيه، ل دهمى بزوينى [وا] و [اي] [پيکشه دهين، دهنگى [ي] ژناقديت و ب تنى بزوينى [وا] دمينيت، چونكى ههه دوو دهنگين [كپ، + نهزمان] ن و دهنگى كپ دهنگى كپ ژناقديت.

3- ژناقچوونا دهنگى [م]:

ده. دی		ده. ز
هولهندا	←	هولندا.

ئهفه د دهقوكا گولياندايه ب تنى بو سئك بوونى هاتيه كورتكرن، و دوو دهنگين كپ پيکشه هاتينه نهو ژى دهنگى [ه، ن] بوويه دهنگى [ه]. ژناقچوويه.

ج - ژناقچوونا پتر ژفونیمهکی:

ئەفە ژناقچوونا دوو دەنگان پیکدەھیت، ئەو ژێ دەنگەکی بزویین و نەبزویین

یان دوو نەبزوینان، وەک:

ژناقچوونا دەنگی [ه - ە]، وەک:

دە. دی		دە. ز
هەتاق	←	تاق.
هەوہ	←	وہ.

د دەفوکا کوچەرین ل زاخۆ دژین (هەوہ) دەھیت، لی ل زاخۆ هەمی (وہ)

بکاردەھیت و سیمایین دەنگین ژناقچوووی دەنگی [ها] [کپ، + قورگ، + لەرزوک]

و دەنگی [هە] گرہ.

۳ - [ئەف]:

دە. دی		دە. ز
ئەف شەفە دی چن	←	شەفە دی چن (شیفە دی چن).
ئەف شەفە	←	ئیشەف.
ئەف ساڵ	←	ئیسال.
ئەفرو	←	ئیرو.

د قان نمووناندا مۆرفیما ئاماژەکرنی [ئەف] ژناقچووویە و د وشەییان (ئەف)

شەفە، ئەف ساڵە، ئەفرو) دا، پشتی ژ ناقچوونا مۆرفیما ئاماژەکرنی دەنگی [یا]

پەیدا بوویە بێ کار ل سەر گوھۆرینا واتایی بەیتەکرن.

۴ - [ە - ی]:

دە. دی		دە. ز
طەیارە	←	طارە.
سەیارە	←	سارە.

ئەفە وەک دیاردەمەکا فونەتیکێ د دەفوکا ھندەک زاخۆییاندا دەھیت. د

قان نمووناندا سی دەنگین گر پیکشە ھاتینە و دەنگی گر [ا] کار ل دەنگین دی

کریبە و بوویە ئەگەری ژناقچوونا وان.

۵ - [گهها]:-

ده. دی

دهرکهه ← ده. ز

ئهف دیارده تاییهته ب دهفوکا هندهک سندیانژه، د قی نموونیدا
برگهیهک ژوشی ژ ناقچوویه ب تنی بۆ سقکییه.

۶ - [و - هی]:

ده. دی

سوباھی ← ده. ز

ئهف دیارده د دهفوکا هندهک زاخویاندا دهیت و سیمایین دهنگین ژ
ناقچووی [+ گر، + کپ] ن و دهنگی ل پیش هاتیه کاری لی کرییه و دهنکهکی
گره و دبیهته ئهگهری ژ ناقچوونا دهنگین لو - هی].

۷ - [ک - نه]:

ده. دی

بسهکنه ← ده. ز

کاری (بسهکنه، بسهکنن) داخوازینه ژ کاری (سهکنین) هاتیه
ومرگرتن د (ده. ز) دا زور دهیته بکارهینانی و د ریژی فهرومانیدا دهیته کورتکرنی و
زور ب سقکی دهیته درکاندن.

۸ - [ا]:

ده. دی

چارهک دی هاتن ← جک دی هاتن.

کاجارهکی وهره ← کاجکی وهره.

ئهف دیارده تاییهته ب دهفوکا هندهک سندیانژه، د قی دیاردیدا پشتی ژ
ناقچوونا دهنگین [ا] ه مورفیما نهناسیاریی (هک) هاتیه کورتکرنی ب شیوی (ک)
هاتیه، و سیمایین دهنگین ژ ناقچووی [ا - ر] ه گرن و دهنگین ل پاش وان هاتینه
گرن و ئهف ژ ناقچوونه ب تنی بۆ سقکرنیییه.

ه - ژناقچوونا وشهیهکی:

د هندهک وشهیین لیكدراودا بړگهك یان پتر دهیته لادان و وشهیهكا

ساده ژئ دمینیته، وهك:

ده. دی	ده. ز
سهرتیک	تیک.
خوهلی ب سهر	خوهسه.
سهرگیفک	گیفک.
سهریان	بان.
ههفال جیمک	جیمک.

د فان وشاندا بهشهك ژئ ژناقچوویه، ئەف ژناقچوونه نابیته ئەگهري گوهۆرینا واتایی، بهلكو ب تنی بو سڅكرنییه، وهك دیارده د دهفوكا هندهك زاخویاندا دهیته.

۲ - پهیدابوونا دهنگان - Insertion:

مهبهست ژئ ئەوه دهنگهك د وشیدا پهیدابیت [Crystal.D:1997:198] واته زیده بوونا دهنگهکی یان چهند دهنگهكان ل وشئ، نابیته ئەگهري گوهۆرینا واتایی، وهك:

أ - پهیدابوونا دهنگین نهبزوین:

۱ - پهیدابوونا دهنگی [ك]:

ده. دی	ده. ز
ئهب ب بی خوه هات	ئهب ب بیکی خوه هات.
سولاف جیاتهیه	سولاف جیکاتهیه.

د فان رستاندا دهنگی [ك] ل گهل وشهیین (پی، چی) پهیدابوویه بی کاری ل سهر گوهۆرینا واتایا رستان بهیتهكرن، ئەفه تاییهته ب دهفوكا هندهك سندیانته، وهك (سوفی، پساغا.. هتد).

٢- پهیدابوونا دهنگی [ه]:

دهنگی [ه] ل ناقهراستا یان دوماهییا هندهك وشان پهیدادبیت، ئەفه د دهقوكا هندهك ئییلین سندیاندا دهیت و هندهك زاخولی ژى بكاردهینن، وهك:

ده. دی	←	ده. ز
أ - خهنا	←	خهنا.
جونى	←	جوهنى.
جوت	←	جوهت.
سمایل	←	سماهیل.
سوپه	←	سوهپه.
نوکه	←	نوهکه.
نوڪ	←	نوهك.
تایره	←	تاهیره.
پى نهحهسانه	←	پى نهحهسهانه.
ترسم	←	ترسهه.
نماند	←	نمهاند.
پچا	←	پچه.
ب - خوارزا	←	خوهزا.
ژوردا	←	ژوهدا
ج - مورک	←	میهروک.
کا	←	کێها.
د- کار	←	کههر.
شارمزا	←	شههرمزا.
کانى	←	کههنى.
چاق	←	چههف.

د قان نموناندا دهنگی [ه] ل وشهیان زیدهبووینه بى کار ل سهه گوهۆرینا واتایا وشهیان بهیتهکرن د هندهك وشاندا هندهك گوهۆرین ژى پهیدابووینه ئەو ژى ژناقچوونا دهنگی [ر] د وشهیی (ب - خوارزا، ژوردا) دا پشتهی پهیدابوونا دهنگی [ه]. د وشهیی (ج - مورک، کا) دا دهنگی [یا] پهیدا بوویه پشتهی پهیدابوونا دهنگی [ه]. د

سى وشهيين (د) دا دهنگى [ا] هاتيه گوهورين بو [ه] پشتى دهنگى [ها] لى پهيذا بوويه ئەف ديارده تاييه ته ب دهفوكا هندەك سندیانسه، وهك (سوفى، مچولى، نيرى، پەرخى، شيف ئەرمنى..)، پهيذا بوونا دهنگى [ها] د وشاندا د (ده. ز) دا فهدگهریت بو نيزیک بوونا دهفهرين وان بو دهفهرين گويان (کوردين باکور) و ب ههف کاريگەر بووینه.

د - د هندەك وشاندا دهنگى [ها] ل دوماهیی پهيذا دبیت، وهك:

ده. دی	←	ده. ز
شه	←	شهه
فلە	←	فلەه
دری	←	دروه
بری	←	برهو

د شان نمووناندا چ گوهورين ل سەر نموونين دەستپيکی نه هاتينه، ب تنی د وشهيين (دری، بری) دا دهنگى [يا] هاتيه گوهورين بو دهنگى [و] پشتى پهيذا بوونا دهنگى [ها] ئەف تاييه ته ب دهفوكا زاخوليانسه.

ه - پهيذا بوونا دهنگى [ها] ل هندەك کاران، واته ((لجھی (ا) یی (يا) یان (ها) - - - ، لگوردەفهران ئەف (ا) یه وهك (يا) یان (ها) (((دهیتە بکارهينانی [فاضل عمر، ۱۹۸۹: ۲۵]، به لكو دهنگى [ها] ل پيش دهنگى [ا] پهيذا دبیت، ل ناقيين کارى يين ئەلفى دهنگى [ها] پهيذا دبیت، ئەف هه می ناقيين کارى يين ئەلفى ب خوفه ناگریت، وهك (باران، ئينان، كي لان..))، ئەف دياردميه د گشت دهفوكا زاخودا دهیت، ب فى شیوهی:

ومرا (ومریا)	←	ومرها.
گهرا (گهریا)	←	گهرها.
خورا (خوریا)	←	خورها.
خه لا (خه لیا)	←	خه لها.

۳ - پهیدا بوونا دهنگی [ر]:

د دهقوکا زاخوډا دهنگی [ر] ل ناڤهراستا چهند وشهیهکان پهیدادبیت، ئەڤ دیاردهیه ب تنی د دهقوکا زاخوډیاندایه و ب شیوی نهگوهوپی د دهقوکا ئیلین دی یین ل زاخوډژین دهیت، وهک:

ده. دی		ده. ز
نهخی	←	نهخری.
نفرین	←	نفرین.
پیت	←	پیرت.

۴- پهیدا بوونا دهنگی [ت]:

ئەڤ دهنگه د چهند وشهیهکاندا پهیدادبیت و ههبوونا وی د ناڤ وان وشاندا ب تنی وهک دیارده دهیت، وهک:

ده. دی		ده. ز
۱ - ئەز جیرانیا وه ژبیرناکم	←	ئەز جیرانهتیا (نتیا) وه ژبیرناکم.
۲ - ته کراسی خوډری یه؟	←	ته کراسی خوډریتیه؟
۳- وی ئەقین یا هیلای	←	وی ئەقین وا هیلاتی.
۴- مه رههیلای	←	مه رههیلاتی.

د رستا (۱) ی دا ل ناڤی (جیران) دهنگی [ت] پهیدابوویه، د رستین دی دا ل گهل کاران پهیدابووینه ئەو ژی د رستین (۲، ۳) دا ل پیش نیشانا تهواوی ی یا کاری بووی پراگهانندی و د رستا (۴) ی دا ل شوینا نیمچه بزوینی (ب) هاتیه، ئەڤه د دهقوکا زاخوډا ژ لای سندی و زاخوډیانه دهیت.

ههروهسا:

ده. دی		ده. ز
دوسکی	←	دوستکی

ئەڤ دیاردهیه د گشت دهقوکا زاخوډایه.

3- جھ گوهۆرینا دهنگان – Exchange:

مهههست ژ قی دیاردی ئەوه ((دوو دهنگ یان دوو برگه جیگاکانیان دهگۆرنهوه ههندی جار وشهکه به ههر دوو شیوهکهی له یهک زاردا دههینری)) [محمد معروف فتاح، 1984: 117] واته دهنگهک یان پتر د وشهیهکیدا جهی خو بگۆریت و ل جهی دهنگهک دی د ههمان وشهدا بهیته، بی کو واتا وشی بهیته گوهۆرینی، ئەهه دیارده نه ب تنی د ناقههرا دوو دیالیکتاندا خویادبیت، بهلکو د ئیک دهفۆکدا ههیه و ژ کهسهکی بو کهسهکی دی دهیته گوهۆرین. ژ تایبهتمهندیین جه گوهۆرینا دهنگان د (ده. ن) دا:

1- گوهۆرینا دهنگهکی ژ جههکی وشی بو جههکی دی، وهک:

ده. دی	ده. ز
عهرد	<> عهدر.
قورنجیک	<> قورینجک.
کهنگر	<> کههنگ.
بیاله	<> بهیاله.
بژارت	<> بژارت.
کهکهو	<> کهوکهو.
مرهبا	<> مرهبع (مری).

دیاردا جه گوهۆرینی د قان وشهیاندا د (ده. ن) دا ب شیوهکی گشتی دهینه بکارهینان. و کاری (بژارت) ژ (بژارتن) هاتیه وهرگرتن بو (بژارتنا برنجی) دهیته و (بژارت) ژ (بژارتن) هاتیه وهرگرتن بو (بژارتنا گوشتی) دهیته بکارهینانی، د (ده. ن) دا ب قی شیوهی دهیته بکارهینانی، چونکی د هندهک دهفۆکاندا (بژارتن) بو ههر دوویان دهیته بکارهینانی.

جه گوهۆرینا دهنگان د دهفۆکا زاخۆدا:

ده. دی	ده. ز
زړک	<> زړک.
سوحهت	<> سوحهت.

به‌رواری	<>	به‌رواری.
جوده‌لیک	<>	دوجه‌لیک.
قه‌هواپی	<>	قه‌هوه‌ی.
کوهیره	<>	کوهیر.

۳ - جه گوهۆرینا دهنگان د وشه‌یین ژ زمانی بیانی هاتینه وهرگرتن، ئەه‌فی پتر

به‌یوه‌ندی ب (ئاستی ر‌هوشن‌بیری و ژینگه‌ه‌یقه) هه‌یه، وه‌ك:

ده‌دی	<>	ده‌ز.
قفل	<>	قلف.
ئیره‌ابی	<>	ئیره‌ابی.
سکرتیر	<>	سکستیر.
مه‌لیون	<>	مه‌یلون.
نایلون	<>	لایلون.
فانیله	<>	فالینه.
چه‌کیچ	<>	که‌چیچ.
رادیو	<>	رایدو.
ده‌فع	<>	ده‌حف.
مه‌قسهد	<>	مه‌سقه‌د.
یه‌عنی	<>	نه‌عنی.
قیدیو	<>	قیدو.
که‌هره‌ب	<>	که‌ره‌ه‌ب.
که‌شف	<>	که‌فش.
مه‌خزن	<>	مه‌زخه‌ن.
بیسی	<>	بسی.
ته‌رکتر	<>	ته‌تیر.
بورغی	<>	بورغی.
صه‌دمه	<>	ساجمه.
کاسک	<>	بسکانک

٤- گوهورپنا دەنگان – Mutation:

مەبەست ژێ ئەوە د ئاخشتنییدا دەنگەك ژ وشەیهكی بهیته گوهورپنی بۆ دەنگەكی دی بی وانا بهیته گوهورپنی، د ئیک دەقۆکدا دەنگی وشەیهكی دهیته گوهورپنی واته ((دەنگی وشەییك له قسهی هەندی كەسدا دەگوژی به دەنگیکی تر له قسهی خەلکی تردا بی ئەوهی ئەم گورانە ببیته هۆی گووانی واتای وشە، بەلکو هەمان وشە به دوو فۆرم یان زیاتر دەبینری به هەمان وانا، یان هەندی جار دوو فۆرمی وشە له یەك زاردا هەن، جاری واش هەیه هەر فۆرمیک له زاریکی تایبەتدا به (کاردی)) [محمد معروف فتاح، ١٩٨٤: ١١٨]. ئەق دیارده د قی دەقۆکییدا هەیه و ب شیوهین جودا دهیت، وهك:

أ - گوهورپنا دەنگی بزوین بۆ بزوینی، وهك:

١- [ی] <> [و]:

دە. دی دە. ز

بەریك <> بەروك (الجیب).

فری <> فرو.

ئەقە وهك دیارده ب تنی د دەقۆکا هەندەك سنیدیاندایه.

٢- [ی] <> [ه]:

دە. دی دە. ز

رۆژی <> رۆژه.

نەقی <> نەقه.

حەمی <> حەمه.

ژاژی <> ژاژه.

کاری <> کاره.

مەژی <> مەژه.

پیشی <> پیشه.

خانێ <> خانه.

خوهلی سەر <> خوهله سەر.

گوپری <> گوره (لهیب النار او الابرص).

گۆرى	<>	گۆره (الضحية).
كهلى	<>	كهله.
خوهلى	<>	خوهله
ژيژى	<>	ژيژه.

ئەقە وەك ديارده ب تنى د نافيىن گشتيدا ييىن گياندار و نه گياندار دهيت و تايبهته ب دهقوكا هندەك سندیانقە، وەك (سوفى، مچولى، پساغا، شىخ ازدينى،....) و هندەك گولييان ژى، وەك (شیلانى، خيزاڤا....) ئەويىن گوندين وان دكهقنه سەر سنورى گوندين سندیان.

[ى] <> [ى]:

ده.دى	<>	ده.ز
مەريك	<>	مىك.

د قى نموونيڧا پشتى گوهورينا دەنگى [ي] بو [ي] و دەنگى [ر] ژ وشى ژ ناقچوويه، ئەق ديارديه تايبهته ب دهقوكا هندەك سندیانقە.

۴ - [ه] <> [ى]:

ده.دى	<>	ده.ز
شەق	<>	شىق (ليل).
جەر	<>	جىر.
پەشىمان	<>	پىشمان.
مەتر	<>	مىتر.
پەنير	<>	پىنير.
هەقىر	<>	هىقىر.
هەژير	<>	هىژير.
پەز	<>	پىز.

ئەق ديارده د دهقوكا هندەك سندیاندا دهيت، ب تنى وشەيا (پىشمان) تايبهته ب دهقوكا زاخوليانقە و وشەيا (پىز) تايبهته ب دهقوكا كوچەرانشە و وشەيا (شىق) تايبهته ب دهقوكا هندەك سندیانقە و ب واتايا (شەق - ليل) دهيت، وەك:

- ئەمى شىڭشە چن وئىرى.

- شىڭشە وەرن.

۵ - [] < > [۵]:

دە. دى	<>	دە. ز
ساناھى	<>	ساناھى.
لاندىك	<>	لەھندىك.
چاق	<>	چەق.
ماست	<>	مەست.
پايز	<>	پەيز.
داهول	<>	دەھول.
دولار	<>	دولەر.
طاپو	<>	طەپو.
كاروان	<>	كەرۋان.
چانتە	<>	چەنتە.
داومت	<>	دەھومت.

ئەق گۆھۆرىنە پتر د دەقۇكا ھندەك سىندى و گولپاندا دەيت و ب شىۋى ئاسايى د دەقۇكا زاخۋىي و سلىقنەپاندا دەيت، ب تنى وشەيا (دەھومت) تايبەتە ب دەقۇكا ھندەك سىندى و گولى و سلىقنەپانقە.

ھەرۋەسا كارى (دانان) د (دە. ز) دا دىتە (دەپان) واتە دەنگى [ا] دەيتە گۆھۆرىنى بۇ دەنگى [ا] و ل گەل پەيدا بوونا دەنگى [يا] و ب شىۋى (دەپان) د گشت قى دەقۇكىدا دەيتە بكارھىنان.

۶ - [پ] < > [ا] :

(ژى): مۆرفىما دوبارە كرنى ژ مۆرفىمىن مۆرفۆسىنتاكسىيە ب شىۋەكى سەرپەخۇ ناھىتە بكارھىنانى، بەلكو د ئاستى رستە سازىيدا ئەركى وى دياردبىت [ساجدە عبدالله فەرھادى، ۲۰۰۰: ۸۳] د (دە. ز) دا ئەق مۆرفىمە ب شىۋى (ژ) دەيت دەنگى [يا] دەيتە گۆھۆرىنى بۇ دەنگى [ا] و ب تنى دەنگى [ژ] دەپان، وەك:

ده. دی ده. ز
 توژی چووی <> توژی چووی.
 هینژی ورن <> هینژی ورن.
 سولاقی ژی وه گوت <> سولاقی ژوه گوت.

ههروهسا:

ده. دی ده. ز
 بیه <> باه.
 پیچهک <> پاچهک.
 میه <> ماه.
 بجیک <> بجاک.

ئهف دیارده د گشت دهفوکا زاخودا دهیت، ب تنی وشهیا (بجک) ب
 شیوی گوهوری تاییهته ب دهفوکا هندهک سندی و گولییانقه.

۷- [و] <> [i]:

ده. دی ده. ز
 کولیچه <> کالیچه.
 بالگوه <> بالگانه.

ئهف دیارده تاییهته ب دهفوکا هندهک سندی و سلیفانهیانقه و وشهیا
 (بالگوه) ب ههردو شیویان د قی دهفوکیدا دهیت.

۹- [ه] <> [i]:

ده. دی ده. ز
 نهساخ <> ناساخ.
 سهتل <> ساتل.
 نهزانی <> نازانی.
 سههت <> ساهت.
 قهشهر <> قاشهر.
 مهقهس <> ماقس.
 سههت <> ساهت.
 مهلهم <> مالههم.

ئەق گوهۆرپنه د دهقوكا هندەك سندیاندا دهیت و ب شیوی دی د
 گشت (ده. ز) دا دهیت. ههروهسا پیشگری (هه) ئهوی ل گه ل کارین دارزاو دهیت
 ب شیوی (هه) د (ده. ز) دا دهیت بکارهینانی، واته دهنگی [ه] دهیته گوهۆرپنی بۆ
 بزروکی [آ، وهك:

ههنگرت <> هانگرت.

۱۰- [آ] <> [ه]:

ده. دی ده. ز

چانوانی باشی <> چهوانی باشی.

د قی فورمی پرسیاریدا دهنگی [آ] هاتیه گوهۆرپن بۆ دهنگی [ه] د گه لدا
 مۆرفیما رینکهفتنی (ی) هاتیه گوهۆرپن بۆ (ی) و مۆرفیما (ی، ی) هه ر بۆ هه مان
 كهسی دووی یی تاك دهین.

۱۱- [ه] <> [و]:

ده. دی ده. ز

نهه <> نهو.

نه <> نو.

میدهك <> میدوك (يصنع من قطعة قماش لحفص الخبز).

ئەق ههك وهك دیارده تاییهته ب دهقوكا هندەك سندیانسه.

۱۲- [و] <> [ی]:

ده. دی ده. ز

دهروك <> دهریک.

دوماهیك <> دیماهیك.

مهجبور <> مهجبیر

ئەق گوهۆرپنا دهنگی [و] بۆ [یا] ب تنی د دهقوكا هندەك سندیاندا، وهك

(سوفی، مچولی، په رهخی، پساغا، نیری،....) و هندەك كوچه راندا دهیت.

۱۳- [ی] <> [ه]:

ده. دی ده. ز

ئوتی <> ئیته.

د قى نموونىدا دوو دەنگ هاتىنه گوھۆرپىن ئەو ژى دەنگى [ا] بوويە دەنگى
[يا] و دەنگى [ى] يا بوويە [اھ]، ئەھ دياردە د گشت د (دە. ز) دا دەھت.

۱۶ - [ا] < > [ى]:

دە. دى دە. ز

سأه < > سيه (سيهه - ظل).

سأه < > سيه (ژماره - ثلاثون).

ئەھ دياردە تايهتە ب دەھۆكا سليھانە بيانھە.

۱۷ - [ا] < > [ى]:

نيشادا < > نيشى دا.

من دهرس نيشادا < > من دهرس نيشى دا.

ئەھ دياردەھە د دەھۆكا ھندەك سندیاندا، وەك (مچولى، سوفى، نیری...)

دەھت، دەنگى [ا] ژ (نیشا) دەھتە گوھۆرپىنى بو دەنگى [ى].

۱۸ - [ا] < > [ى]:

ئەھ دياردە د دەھۆكا زاخۆلياندا ھەيە، ژ ئەنجامى لئىف خرپكرنى
پەيدادبیت، چونكى دەمى د پەيشن زۆرپەيا وان دەھى خو خردكەن، ئانكو شىوى
دەھى وان د ئاخشتن و لئىشكرنىدا دەھتە گوھۆرپىنى بەروفقازى ئىللىن دى يىن ل زاخۆ
دژين، ل قىرى دەنگى بزوينى [ا] دەھتە گوھۆرپىنى بو دەنگى [ا] ئەھە ب تنى د دەنگى
بزويناندايە ئەو ژى [ا]، [ا] نە و مە نیشانان [ا] ل شوينا دەنگى [ا] دانايە و دەنگى [ا] د
وشەياندا چ ل دەستپىكى يان ناھەراستى يان دوماھىكا و شان بیت دەھتە گوھۆرپىنى،
ب قى رەنگى:

دە. دى دە. ز

مال < > مأل /mæl/

چاكيت < > چأكيت /tʃəkət/

ئاخشتن < > ئأخشتن /æxiftin/

نارين < > نأرين /næri:n/

. /hʊti/	<>	هاتی
. /sʊl/	<>	سأل
. /gʊz/	<>	گاز
. /Sæbʊni:k/	<>	شعبانیک
. /ʊv/	<>	ئاف
. /bʊbu:./	<>	بابو

۱۹ - [i] <> [i̇]:

ده. دی	ده. ز
مأروڤ	مأروڤ
تأشت	تأشت
گأرار	گأرار

ب - گوهورینا نه بزوینی بو نه بزوینی:

۲ - [e] <> [ė]:

ده. دی	ده. ز
هه می	هه می.
هه تا	هه تا.

ئەڤ دیارده ب بهروڤاژی قی گوهورینی ژی د دهڤۆکا هندەك سندیاندا

دهیت، دهنگی [e] ل شوینا دهنگی [ė] د وشه یاندا بکاردهینن، ب قی رهنگی:

- [ė] <> [e]:

ده. دی	ده. ز
قه حر	قه هر.
هه قی خودی	هه قی خودی.
هه تا	هه تا.
هه می	هه مه.

۳- [ل] <> [ر]:

ده. دی

ده. ز

قهله رمش <> قرمرمش.

محجهل <> محجهن.

ئهف دیارده د گشت (ده. ز) دا دهیت.

۴- [با] <> [و]:

ده. دی

ده. ز

باب <> باو.

ئهفه وهك دیارده د فی دهفۆكیدا ب تنی د دهفۆكا ئیلهكا سندیاندا

(مچولی) دهیت، دهنگی [و] د فی نموونیدا نیمچه بزوینه.

۵- [ع] <> [ح]:

ده. دی

ده. ز

ئیسعاف <> ئیسحاف.

مهشعل <> مهشحل.

تهعل <> تهحل.

تهعن <> تهحن.

ئهف دیارده د گشت (ده. ز) دا دهیت.

۶- [ز] <> [ژ]:

ده. دی

ده. ز

زهبهش <> ژهبهش.

۷- [س] <> [ش]:

ده. دی

ده. ز

تهست <> تهشت.

۸- [س] <> [ز]:

ده. دی

ده. ز

سوپه <> زوپه.

ئەق ھەرسى دياردە (٦، ٧، ٨) تايبەتن ب دەقوڭا زاخوليانقە.

٩- [] <> [] و:

دە. دى دە. ز

مىرى <> مىوى.

ئەق ۋەك دياردە د قى دەقوڭىدا ب تنى د دەقوڭا ھندەك سندیاندا

دەيت.

٥ - گونجانا نەتەواو-Partial Assimilation:

بریتىيە ژ گوھورپنا سىمايەكى دەنگى، دا كو ل گەل دەنگەكى دى بگونجىت [محمد على الخولى، ١٩٨٧: ٢٢٠] مەبەست ژى ئەو دەنگەك سىمايى خو بگوھورپت دا كو ل گەل دەنگى ل گەل ھاتى بگونجىت، ۋەك گوھورپنا سىمايى گر بو كپ و بەروفاژى. د قى دياردىدا سىمايى دەنگى دەيتە گوھورپنى، ۋەك (سشك و گران) كرنا دەنگان و ئەقە ژى سىمايەكى دەنگىيە و ل قىرى دى پتر ۋەك ئەلوفون دياربن، چونكى دەمى دەنگەكى گر پشتى دەنگى كپ دەيت، دەنگى گر كارى ل دەنگى كپ دكەت و تايبەتمەندىيا خو بو دبەت و بەروفاژى ژى دەيت، ژ تايبەتمەندىين قى دياردى د دەقوڭا زاخودا، ب قى رەنگىنە:

أ- كپ بو گر:

١- [] <> [] پ:

دە. دى دە. ز

مروڤ <> مروڤ.

فرەھ <> فرەھ.

عەرەب <> عەرەب.

باران <> باران.

فروت <> فروت

ئەقە د دەقوڭا ئىلەكا سندیاندا (بەنستانى) دەيت، ئەو دەنگى [ر]

قەلەو د دركىنن.

ب - گربۆکپ:

۱- [ل] <> [ن]:

ده. دی	<>	ده. ز
به لاش	<>	به لاش.
لال	<>	لال.
هه قان	<>	هه قان.
مه لآ	<>	مه لآ.
خال	<>	خال.
بالاڤ	<>	بالاڤ.
هه ئات	<>	هه ئات.

دهنگی [ل] د (ده. ز) دا ب سڤکی دهیته درکاندن، ئی د دهقۆکا هندهک

کوچهراندا دهنگی [ل] ب گرانی دهیته لیڤکرن، وهک:

ده. دی	<>	ده. ز
لاو	<>	لاو.
مال	<>	مال.
بالاڤ	<>	بالاڤ.

ج - گربۆگپ:

۱- [ژ] <> [ج]:

ده. دی	<>	ده. ز
بازیر	<>	باجیر.
ژدەرڤه	<>	جهرڤه.

ئهڤه دیارده د دهقۆکا هندهک زاخویاندا دهیت.

د - گران بۆ سڤک:

ئهڤه ئهو دهنگن یین ب دوو شیوهیان دهیته درکاندن، چونکی دهنگ ههیه

د ئیک دهقۆکا ب چهند شیوهیان دهیته درکاندن، ژیهر چهند ئهگهرهکان

پهیدادبیت:

۱ - ئاستی رهوشنبیری. ۲- ژینگهه و باری جوگرافیی دهقهری.

١- [ت] <> [تْ]:

ده. دی ده. ز

/tæbi:ai/ تَه بیعی <> تْه بیعی

/mæntæqæ/ مەنتەقە <> مەنتەقە

/tæbaix/ تَه باخ <> تْه باخ

/tivir/ تَشر <> تْشر

ئەقە د ئاق دەقوڤکا هندەک سندی و سلیشانەییاندا هەیه و باهرایتر
کەسین نەخویندەوار ب شیوی سڤک د درکینن.

٢- [س] <> [سْ]:

ده. دی ده. ز

/sa:næhi/ سَناهی <> سْناهی

/:vsa/c کوسا <> کوسا

/sæba:h/ سَه باح <> سْه باح

/sɛnxwa:r/ سۆند خوار <> سۆیند خوار

/sæhin/ سَه حن <> سْه حن

ئەقە د دەقوڤکا هندەک سندی و گولییان دا دەیت و باهرایتر کەسین
نەخویندەوار ب شیوی سڤک د درکینن.

٣- [ژ] <> [ژْ]:

ده. دی ده. ز

/za:bit/ ژَابت <> ژْابت

/tæza:ni/ تَه زانی <> تْه زانی

/tu:z/ تۆز <> تۆز

د دەقوڤکا هندەک سندی و گولییاندا ئەق دەنگە زۆر ب سڤکی دەینە
درکاندن، لی وشا (تۆز) ب شیوی سڤک د گشت (ده. ز) دا بکاردهیت.

٤ - [د] < > [د]:

ده. دی		ده. ز
داس < > داس	/da:s/	
دوتمام < > دوتمام	/dvtma:m/	
هندا بوو < > هندابی	/hinda:bi/	

٥ - [ر] < > [ر]:

د دهفوكا هندهك سنديياندا، وهك (مجول، بوسه‌لی) ئه‌وین گوندین وان
 ل به‌رچیاپی، ئه‌و دهنگی [ر] ب تاییه‌تی ل ناچه‌راست و دوماهیا هندهك وشاندا ب
 سڤکی لیفدکه‌ن، وهك:

ده. دی		ده. ز
حه‌ژی دکر < > حه‌ژی دکر		
ئه‌ز برین دار بیم < > ئه‌ز برین دار بیم		
مه باژیر هه‌مه به‌ردا < > مه باژیر هه‌مه به‌ردا.		

پشکا سیئی

هدهك تايهت مهنديين ريزمانى د(ده. ز) دا

بهندی ئیکی

تایبەتمەندییەن مۆرفیمیەن نفسی (د.ه. ز) دا:

ئیک - دوخی راستەوخو:-

ئەوہ یی کو فورمی ناخی ناهیتە گوہۆرین، واتە فورمی وی چەواپە [QANATĒ KURDO, 1981:50 مۆرفیمی ل دویف نفسی ناخی وەردگریت. و دوخ ئەوہ ((ئاماژە بو فۆرمە جیاوازەکانی فریزیکی ناوی و هەندی جاریش بو جوړه پیکێهەنەکانی تری وەک فریزی ئاوەئناوی دەکات و دەوەستیته سەرئەرکە ریزمانیەکە (فریزەکە)) [حاتم ولیا محەمەد: ۲۰۰۶، ۹۹] و دوخی راستەوخو قان دوخیەن ل خواری دیارگری ب خوڤە دگریت:

أ - دوخی خستەپالی.

ب - دوخی بەردەوامیی.

ج - دوخی ئاماژی.

د - دوخی تەواویی.

هـ - دوخی بونا (کەینونە) ی.

أ - دوخی خستە پالی:

ئەوہ کو ناخ ((ئی پێشی پالا خوہ ددی ئی پاشی)) یی [جگرخوین، ۱۹۶۱: ۳۰] د قی دوخیدا وشەیک دکەڤیتە پال وشەیکە دی، ئەو وشە چ ناخ یان هەقائناخ یان جەناخ بیت و ئەڤ پالدا نە ب ریکا مۆرفیمیەن نفسی ((- ا) نیشانا می یە

و(- ی) نیشانا نیره) یان کومکرنی (- ین، - یت) دروست دبیت) کوردوییف، ۱۹۸۲:
۹۰- ۹۴] و ل دویف نشی وشی دهین و پیکشه گریهکا ناخی دروستدکهن. د فی
دوخیدا وشهیا سهههکی دبیته دیارکری و یا دی دبیته دیارکهر، ئەفهه ب ریکا
مۆرفیمین دوخی خستهه پائی دروستدبیت، وهک:

أ - نف. نی:

ته پییی من شکیئا.

ئهووی دهری ههوشی فهکر.

ب - نف. می:

ته کتییا من هندا کر.

هههه کتییا من بیئه.

ج - م. کو:

کتیبیت من برن.

بجیکین لاو شرینن.

د فان رستاندا مۆرفیمین دوخی خستهه پائی بو تاک (- ی، - ا) و
کومکرنی (- یت، - ین) ئیکسهه ب دوماهیا ناخیه هاتینه و گریهکا ناخی
دروستکریه، وهک (پییی خوه، دهری ههوشی، دهیکا وی، کتییا من، ههقالی باش،
کتیبیت من، بجیکین لاو) و ژ دیارکری و نیشانین دوخی خستهه پائی و
دیارکهری بیکههین.

د هندهک دهقوکاندا ئەگهه نیشانا نهناسیاریی کهفته د ناخبههرا

مۆرفیما نشی و ناخیدا دی مۆرفیما نشی نیر بیته (- ی) 1 Mackenzie. D. N.

1961:160، وهک:

- من برایهکی ته دیت.

- برایهکی من قهیماعی دخوت.

- من دهستکهکی کهههفسی ئینات.

- تاییه‌تمه‌ندییێن مۆرڤیمییێن دوخی خستنه پالی د (ده. ز) دا:

مۆرڤیمییێن قی دوخی د قی دهقۆکییدا ههر هه‌مان مۆرڤیمین (- ا) بۆ نفضی مییه و (- ئ) بۆ نفضی نییه و (- ین، - یت، - ئ) بۆ کوی نیرو می دهین، وهك ب قی رهنگی دهین:

أ - نف. نی:

ده. دی ده. ز

۱- مه نانی گهرم خوار. ۱- مه نانی گهرم خوار.

۲- سه‌ری من دئیشیت. ۲- سه‌ری من دئیشیت.

۳- ته هه‌تکی خوه بر. ۳- ته هه‌تکی خوه بر.

ب - نف. می:-

ده. دی ده. ز

۱- خویشکا ته هات. ۱- خویشکا ته هات.

۲- من تبالخوه هیلات د بهر دهرگه‌هیرا. ۲- من تبالخوه هیلات د بهر دهرگه‌هیرا.

۳- من کچا شیروی دیت. ۳- من کچا شیروی دیت.

ج - م. کو:

ده. دی ده. ز

- من پینلاقیته نه‌دیتن. - من پینلاقیته نه‌دیتن.

- جلکی سولاقی بینه. - جلکی سولاقی بینه.

د قان رستاندا مۆرڤیمییێن دوخی خستنه پالی (- ا، - ئ) بۆ تاکن و (- ین، - یت، - ئ) بۆ کونه و ب دوماهیا ناقیقه هاتینه و ناقهك دایه پال ناقهك دی، د رستهیا (أ - ٤) دا مۆرڤیما نفضی د دوخی خستنه پالییدا ب شیوك دی د دهقۆکا زاخودا دهیت و دبیته (ته هه‌تکا خو بر) ئەف شیوه د دهقۆکا زاخویی و سلیشانه‌ی و هندهك سندیاندا بکاردهیت. مۆرڤیمییێن دوخی خستنه پالی بۆ کومکرنی ب سی شیوه‌یان د دهقۆکا زاخودا دهین، (- ین، - یت) د گشتینه و (- ئ) ژ نه‌نجامی

هۆکارهکی فونۆلۆژی پهیدا دبیت و تایبهته ب دهقوکا هندهک سنديانقه، وهک
(مچولی، سوفی، په رهخی، جونکی...).

ئه گهر مۆرفیما نه ناسیاری (- هک) ل گهل گرییا ناقی یا پیکهاتی ژ
دیارکری و دیارکهری بهیت، دی مۆرفیما نه ناسیاری ل گهل ناقی دیارکری هیئت
واته دی ل پیش مۆرفیما دوخی خستنه پالی هیئت، وهک:
أ- نف. نی:

ده. دی	ده. ز
هه قالهکی نازادی چوو.	هه قالهک (هه قالهک Ø) نازادی چوو.
برایهکی من ژ خارج هات.	براک (Ø) من ژ خارج هات.
خالهکی نازادی هات.	خالهک (خالهک Ø) نازادی هات.

ب - نف. می:

ده. دی	ده. ز
ته مهتهکا زینی دیته ؟	ته مهتهک (مهتهک Ø) زینی دیته ؟
خویشکهکا ته هات.	خویشکهک (Ø) ته هات.
خالهتهکا من چوو.	خالهتهک (Ø) من چوو.

نیشانین نشی (نیرو و می) د (د. خ) دا د (ده. ز) دا دمرناکهفن و دبنه
مۆرفیما سفر، ب تنی دهمی نیشانا نه ناسیاری (- هک، - ک ik) ل گهل ناقی
دیارکری د دوخی خستنه پالییدا بهیت.

هندهک جارن نیشانا نشی بو تاک د (ده. ز) دا د دوخی خستنه پالییدا
دمردکهفیت ئه گهر نیشانا نه ناسیاری ژ ل گهل ناقی هاتبیت و ئه و ژ (ی) به
بو ناقی نیرو و می دهیت ل جهی (- ا، - ئ) دهیت، وهک ب فی رهنگییه:-
أ - نف. می:

ده. دی	ده. ز
خویشکهکی من ژ خارج هات.	خویشکهکی من ژ خارج هات.
ته مهتهکی زینی دیتییه.	ته مهتهکی زینی دیتییه.
من دهستکهکی کهرهفسی کری.	من دهستکی کهرهفسی کری.

ب - ئف. ئى:

دە. دى	دە. ز
برايهكى من قهيماعى دخوت.	براكى من قهيماعى دخوت.
ئەوى پييهكى خوه شكاند.	ئەوى پييهكى خوه شكينا.
وى قەسرەكى لاو كرى.	وى قەسرەكى لاو كرى.

د ئان رستاندا مۆرفيما نئشى (- ى) يه بۆ هەر دوو نئشانه، ئەقە تاييه ته ب دهقوگا هندەك سئدى و زاخۆلييانئقە و مۆرفيما ئەناسيارى (هك) ب شىئوى (ك) - (ik) د دهقوگا هندەك سئدى و گولياندا دهيت.

د قى دهقوگيدا هندەك سئدى مۆرفيما بچويككرنى (- وک، - ك) ددنه ل گەل ناڤين گشتى و تاييه تى، د قى دوخيدا ب قى شىئويه:-

أ- ئف. ئى، ناڤى گشتى:

دە. دى	دە. ز
كورى ئازادى هات.	كوركوكى ئازادى هات.
پزوى مه دگریت.	پزوكى مه دگریت.

ناڤى تاييه تى:-

دە. دى	دە. ز
ئەحمەدى مه هات.	ئەحموكى مه هات.
عەلىي وان كەت.	عەلوكى وان كەت.

ب - ئف. مى: ناڤى گشتى:

دە. دى	دە. ز
كتيبا من بر.	كتيبوكا من بر.
خويشكا من ژ خارج هات.	خويشكوكا من (خويشكا من) ژ خارج هات.

ناڤى تاييه تى:

دە. دى	دە. ز
سولاڤا مه هات قيرى.	سولاڤوكا مه هات هەرە.
سيههرا من نئست.	سيههروكا من نئست.

ج - م. كو:

ده. دی	ده. ز
كچكین مه بهری دچوون قاجکی	كچكوکی مه بهری دچوون قاجکی
قاجین.	قاجین
كورکین وان وهکی یین مهنه.	كورکوکی وان وهکی ئی مهنه.

د قان رستاندا مۆرفیما بچویککرنی ل دوماهیا ناڤی دیارگری هاتیه، واته ل پیش مۆرفیمین دوخی خستنه پالی هاتینه و نیشانین دوخی ناهینه گوهورین. د قی دهڤۆکیدا مۆرفیما (ه) بو خستنه پالی دهیت ئەو ژی ئەگەر ژماره (ئیک) ببیته ناڤ، ئانکو ناڤی ژماری (دیارگری) و دویضا ههڤالناڤ بهیت، نیشانا (ه) بو ههر دوو نیشان دهیته بکارهینانی، وهک:

ده. دی	ده. ز
ئیک جان هات.	ئیکه جان هات.
ئیکی جان ته له فونا ته کر.	ئیکه لاو ته له فونا ته کر.

ئهڤ گرییا ناڤی د (ده. ز) دا ب شیوهیهکی دی ژی دهیت، نیشانا دوخی خستنه پالی (ه) دهرناکهڤیت و گرییین ناڤی ژ ناڤی ژماره (دیارگری) ل گهل ههڤالناڤی چهوایی (دیارگر) ی پیکدهین و نیشانا دوخی خستنه پالی ل قیری دبیته مۆرفیما سفر، ئهڤ د دهڤۆکا هندهک سنديياندا دهیت، ب قی شیوییه:-

ئیک(Ø) جان هات.

ئیک(Ø) لاو ته له فونا ته کر.

د (ده. ز) دا مۆرفیما نه ناسیاریی (ک-ik) ئه لومورفا (-هک) ی ژئه نجامی هوکارین فونۆلۆژی پهیدادبیت و ددنه ل گهل قان گرییین ناڤی و ل گهل دیارگری دهیت و نیشانا دوخی خستنه پالی دهرناکهڤیت دبیته مۆرفیما سفر، ب قی شیوهی دهیت:

ده. دی	ده. ز
- ئیک جان هات.	- ئیکک(Ø) جان هات.
- ئیکی جان ته له فوناته کر.	- ئیکک(Ø) لاو ته له فوناته کر.

- تییینی :-

هندهك وشه د قی دهقۆكیدا هههه، كو ب دهنگی [ی] ب دوماهی دهین، لی وهك دیاردهكا فونهتیکی د قی دهقۆكیدا دیاردبن، كو ب دهنگی [ا] ب دوماهی دهین، واته دهنگی [ی] دهیته گوهورینی بو دهنگی [ا] و نهق [ا] یه د دوخی خستنه پالییدا ژ نافدجیت و نافبهندی نیمچه بزوین د نافبهرا ناخی (دیارگری) و نیشانا خستنه پالییدا (-، ا، - ی) پهیدانا بیت، ب قی شیوییه:

ژازی ژاژه ژازی بیکۆ خومهشه.
خانی خانه خانۆ وه قهسره.
نهقی نهقی نهقا نالیای جانه.
نهقی ئازادی لاوه.
نهقیسه نهقیسه نهقسا وی هات.
نهقیسه وی چوو.
کهنی کهنه کهنی من دئیت.

ب- دوخی بهردهوامیی:

د قی دوخیدا تافی کاری رستی نهبوریی نهویه (بهردهوام) ه، مۆرفیمین نغشی (-، ا، - ی) بو تاک و (-، ی، - یت) بو کومکرنی ل کهل گرییا ناخی دهین ئەوا ئەرکی بکهری د رستاندا وهردگریت و دمریرینی ژ بهردهوامیی دکت، د شیوی نهریدا نیشانی نغشی دمرناکهفن [QANATÊ KURDO,1981: 97-98]، د قی دوخیدا نیشانی نغشی ب قی شیوی دهین:

أ- نف. نی، شیوی نهری:

ئازادی نانی دخوت.

کورکی دجت.

ب- نف. می:-

خالهتا نانی دخوت.

سولاقا دجت.

ج- نف. نی، شیوی نهری:

ئازاد نانی ناخۆت.

كورك ناچت.

د- نف. می، شیوی نهری:

خالهت نانی ناخوت.

سولاڤ فراقینی چیناكت.

- تاییه تمه نیدیین مۆرفیمین نشی د دوخی بهردهوامی (نهو) دا د(ده. ز) دا:

مۆرفیمین نشی د دوخی بهردهوامی نهو دا د قی دهقۆکیدا ب دوو شیویان دهین ئه وژی (- ا) بۆ ناخی می و (- ی) بۆ ناخین نیرو می تاك دهیت تهفه د دهقۆکا زاخویی و كوچهر و هندهك سندیاندا، وهك (مجولی، په رهخی،...) دهیت و مۆرفیمین كومكرنی (- ی، - یت، - ین، - وی) دهینه بكارهینانی، وهك ب قی شیوی ل خواری دیارگری دهین:

أ- نف. نی:

ده. ز

ده. دی

ئازادی خانی چیدكت.

ئازادی خانی چیدكت.

رزگاری یاریا تهپکانی دكت.

رزگاری یاریا تهپکانی دكت.

زهلامی دئیت.

زهلامی دهیت.

د شان رستاندا مۆرفیما نشی نیرو (- ی) یه د دوخی بهردهوامدا ب دوماهیا گرییین ناخیشه هاتینه لکاندن و کارین رستان نهبوریی نهویه و نیشانا دوخی ل گه ل بکهری هاتیه.

ب- نف. می:

ده. ز

ده. دی

ئهقینا گرازی دخوت. ئهقینا گرازی دخوت.

سولاڤ زادی تیدكت. سولاڤ زادی روی دكت.

بهفرا لیدكت. بهفرا لیدكت.

د قان رستاندا مۆرفیما (- ۱) بۆ نضی می د دوخی بهردهوامدا ل دوماهیا
 گرینا ناخی (بکه) ی هاتیه. نیشانا نضی می د دوخی بهردهوامدا ب رهنهگی دی
 ژی د (ده. ز) دا دهیت، وهکو:

- نف. می:

ده. دی	ده. ز
سولاقا خوارنی تیدکت.	سولاقی خوارنی تیدکت
خالهتا دهیت.	خالهتی دئیت.
بهفرا لی دکهت.	بهفری لی دکت.

د قان رستاندا مۆرفیما نضی (- ۲) یه بۆ نضی می هاتیه و ب پاشیا
 گرینا ناخی (بکه) ی شه هاتیه. هاتیه. تهگهر کارین قان رستان ژ شیوی نهری
 بکهینه نهری مۆرفیما نضی دهرناکهفیت، ب قی شیوی:

- نف. می: ده. ز: سولاقا خوارنی ناتیکت.

- نف. نیر: رزگار یاریا ناکت.

ج - م. کو (نیر و می):

ده. دی	ده. ز
کچکیت دچن.	کچکیت دچن.
زهلامین دچن.	زهلامی دچن.
ژنکین دچن.	ژنکین دچن.
بجیکین یاریا دکن.	بجک وی یاریا دکن.

د قان رستاندا نیشانا کومکرنی (- ۳، - ۴، - ۵، - ۶) ل دوماهیا گرینا
 ناخی (بکه) ی هاتیه و نیشانین کومکرنی د دوخی بهردهوامدا د (ده. ز) دا یین ل
 سهری (- ۷، - ۸، - ۹) دبنه نه لومورفین فونولوژی و تاییهتن ب دهقوکا هندهک سندی و
 گولیانقه.

د قی دهقوکیدا مۆرفیمین بجویکرنی (- ۱۰، - ۱۱، - ۱۲) ل گهل گرینا ناخی
 یا نیشانین نضی و کومکرنی و مرگرتین و ل پیش نیشانین نضی و کومکرنی
 دکهفیت و نیشانا نهناسیاری بی ژی ل گهل دهیت، واته ل پشت مۆرفیما

بچوئیککرنی دهیت ئەهه ب تنی ل کهل ناڤین گشتی دهیت ههروهسا هندهک نیر و
می ژیکجودا دکهن، ب فی رهنگی:

أ- نفا. می، ن، تاییهتی:

ده. دی ده. ز

سولافا دهیت فییری. سولافوکا دنیت فییری.

سولافا دهیت فییری. سولافوکی دنیت فییری.

لافا دنشت. لافاکا دنشت (لافاکی دنشت).

ب - نفا. می، ن، گشتی:

ده. دی ده. ز

کچکا شیخی دخوت. کچکوکهکا شیخی دخوت.

کچکا شیخی دخوت. کچکوکهکی شیخی دخوت.

نفا. نی، ن، تاییهتی:

ده. دی ده. ز

نازادی دنشت. نازوکی دنشت.

عهلیی تیشتی دخوت. عهلیکی تیشتی دخوت.

د - نفا، نی، ن، گشت:

ده. دی ده. ز

کۆرکی دجت. کۆرکوکهکی دجت.

م. کو:

ده. دی ده. ز

کۆرکین دچن. کۆرکوکی دچن.

کچکین دچن. کچکوکی دچن.

ج - دوخی ئاماژی:

د زمانی کوردی (ک. ژ) دا ئاماژه ب (کهس، تشت) هکی نیزیک یان دویر

دهیته کرن ب ریکا مۆرفیمین ئاماژه کرنی، مۆرفیما (ئههه - ه) بۆ نیزیک (ئههه - هه)

بۆ دویر دهین. مۆرفیمین نفسی (- ی) بۆ ناڤی تاکی نیر و (- ا) بۆ ناڤی تاکی می

دهین و (- یت، - ین) بۆ ناڤی کوی نیر و می د قی دوخیدا ل گهل ناڤی ئاماژا
 دویر دهین لصادق بهاء الدین ئامیدی، ۱۹۷۶: ۱۰۳-۱۰۷، ل قیری ئەم دی (ئەو....هه)
 وەرگین، وهك ب قی رهنگی:

أ- نڤ. نی:

ئەو کورکی هه هات.

ئەو خانیی هه ههرفت.

ب- نڤ. می:

ئەو ژنکا هه پیرا منه

ئەو جانا هه خویشکا منه.

- تاییه تمه نیدیین دوخی ئاماژی د (ده. ز) دا:

مۆرفیما ئاماژه کرنی (ئەو - ا هه (هه نی)) بۆ ناڤی تاکی مییه و (ئەو - ی
 هه (هه نی)) بۆ ناڤی تاکی نیره و (ئەو، - ین، - ی، - یت، هه (هه نی)) بۆ ناڤی کو
 یی نیر و می دهین، لی د دهڤوکا هندهك سندي و گوئیاندا هندهك جاران
 مۆرفیما بچویک کرنی (- وک، - ك) ی ددنه ل گهل ناڤان، ب قی رهنگی:-

أ - نڤ. نی:

ده. دی ده. ز

ئەو لاوی هه (هه نی) چ دکهت. ئەو لاوی هه (هه نی) چ دکت.

ئەو زهلامی هه (هه نی) وه دبیزت. ئەو زهلامی هه (هه نی) وه دبیزت.

ب - نڤ. می:

ده. دی ده. ز

ئەو ژنکا هه (هه نی) خویشکا منه. ئەو لاوی هه (هه نی) چ دکت.

ئەو زهلامی هه (هه نی) وه دبیزت. ئەو معه لیمای هه (هه نی) جانه.

ج - م. کو:

ده. دی ده. ز

ئەو ژنکیت هه ناڤی دکیشن. ئەو ژنکی هه ناڤی دکیشن.

ئەو بچیکیت هه ناروینن خواری. ئەو بچیکیت (بجکی) هه ناروینن خواری.

ئەو سێقین هه خوێشن. ئەو سێقین (سێقێ) هه خوێشن.

- نیشانی نیشانی نیشانی د دوخی ئاماژە کرنی و مۆرفیما بچوکی کرنی د (دە. ز) دا

ب قی شیوهی دهین:

أ- نف. نی:

دە. دی دە. ز
ئەو کورکی هه هاته. ئەو کورکوکێ هه هاته.
ئەو خانیی هه ههرفت. ئەو خانیکی هه ههرفت.

ب- نف. می:-

دە. دی دە. ز
ئەو کچکی هه نی کەت. ئەو کچکوکێ هه نی کەت.
ئەو کتیبیا هه نی ته دقیت. ئەو کتیبیکێ هه نی ته دقیت.

ج- م. کو:

دە. دی دە. ز
ئەو ژنکین هه ئاقی دکیشن. ئەو ژنکوکێ هه ئاقی دکیشن.
ئەو بچیکین هه نانشن. ئەو بچکوکێ هه نانشن.

د- دوخی تهواوی:

د قی دوخیدا تافی کاری بوریی تهواوی ڕاگههاندنییه و مه بهست ژ تهواوی ئەوه ((وهختی بهری یی نها نیشان دکه، کو بوینهك د بهری دا هاتیه کرن، لی ئەسهریا وی کرنی نهه ل بهر چافانه)) (QANATÊ KURDO, 1981: 98)، مۆرفیمین نیشانی (-ی، -ا) بین تاکن و (-ین، -یت) بو کونه ئەگەر کار د رستاندا تینه په ریت ل گه ل بکهری دهین و ئەگەر کار تینه په ریت ل گه ل بهرکاری دهین،

ب قی شیوی:

أ- نف. نی:

نازادی هاتی.
ته نیچرقانی بری.
وی خانی یی چیکری.

ب- نفا. می:

من سولاقا دیتی.

دیلانا هاتی.

مه دكانهك یا کری.

ج- م. كو:

بجیکیت هاتین.

من کورکین دیتین.

وان مروقییت دیتین.

- تاییهتمهندیین دوخی تهواوی د (ده. ز) دا:

مۆرفیمین نشی دوخی تهواوی د دهقوکا زاخوڤا (- ا) بو تاکی مییه و (- ی) بو تاکی نیره و (- ین، - یت، - ی، - وی، - ئی) بو کوی نیر و می دهین، لی د قی دهقوکیدا ژ لای زاخوی و کوچهر و هندهك سندیانقه مۆرفیما (- ی) بو نشی نیر و می دهیته بکارهینانی، ب قی شیوهی:-

أ - نفا. نی:

ده. ز

ده. دی

ئهزی چوویمه مالی.

ئهزی چوویمه مالی.

ئازادی هاته.

ئازادی هاتی.

من ئازاد وی دیته

من ئازادی دیتی.

من ئازاد یی دیتی

من ئازاد یی دیتی.

من ئهو کورک (ئی) دیته.

من ئهو کورکی دیتییه.

من براکی ههیه (هه).

من برایهکی ههیه (هه).

ب - نفا. می:

ده. ز

ده. دی

سولاقا یا هاتی.

سولاقا یا هاتی.

سولاقا وا هاته

سولاقا هاتی.

من سولاقا دیته.

من سولاقا دیتی.

من خویشکه کل ههیه.

من خویشکه کل ههیه.

ج - م. كو:

ده. دی	ده. ز
كچكيت هاتينه.	كچكيت هاتنه.
كچكيت هاتينه.	كچكى هاتهن.
من زه لامين ديتين.	من زه لامين ديتين.
من زه لامين ديتنه.	من زه لامى ديتنه.
من زه لاميين ديتينه.	من زه لام ئى ديتهن.
من زه لاميت ديتنه.	من زه لام وى ديتنه.
منيّت هه نه.	منى هه نه.

د رستين (أ) دا نيشانا نفضى نير (- ئى) يه د دوخى ته واوييدا ل گهل بكهري هاتيه بين كارى وان تينه پهر و نه گهر كار تيه رهبيت ل گهل بهر كارى دهيت. نيشانا نفضى نير (- ئى) د قى دوخيدا ب چهند شيويهان هاتيه (- وى، - ئى، - يى) واته نيمچه بزوينى لو، يا يان دهنگى ل گهل پهيدا بوويه و شيوى (- وى، - ئى) تايه ته ب دهقوكا سندی بين ل بهر چيایی دژين و (- يى) تايه ته ب دهقوكا گولى و مام ئيزدینی و زاخویی و سليقانه ييان شه.

د رستين (ب) دا نيشانا نفضى مى (- ا) يه د دوخى ته واوييدا د دهقوكا هندهك سندیياندا، وهك (شيف ئهرمنى، ..) دهيت. نيشانا نفضى مى (- ا) د قى دوخيدا نيمچه بزوينى [و، يا ل گهل پهيدا دبن و ب شيوى (- وا) د دهقوكا سندی بين ل بهر چيایيدا دهيت و شيوى (- يا) د دهقوكا مام ئيزدینی و هندهك زاخویی و گولى و سليقانه يياندا دهيت.

د رستين (ج) دا مؤرفيمين (- ين، - يت) بو كو يى نير و مى ل گهل گرئيين ناقي هاتينه د هندهك رستاندا ئهو گري بكه ره و د هنده كاندا بهر كاره، لى ئه ف مؤرفيمه ب شيوى (- ئى، - وى، - ئى، - يى) د دهقوكا هندهك سندی و گولياندا دهين. كارى بورى ته واو د (ده. ز) دا ب چهند شيويان دهيت هندهك جارن ئه سيكتا ته واويى (ي) ناهيت ب تنى (ه) دهيت، ئه ف د دهقوكا هندهك سندیياندا، وهك (مجولى، جونكى، شيف ئهرمنى هتد) دهيت و هندهك جارن (ه)

ناهیت ب تنی (ب) دهیت ئەفه د دهقوکا زاخویی و سلیشانە و گولی و کوچەر و
 ھندەک سندی بیڤن گوندین وان نیزیکی زاخۆ، وەک (مام ئیزدینی،...) دا دەیت.
 نیشانا نفسی د دوخی تەواویندا د دەقوکا ھندەک سندیاندا، وەک (مچولی، سوفی،
 نیری، پەرەخی، پس اغا،...) ب چەند شیوین جیاواز دەیت (- ی، - وئ، - ئی، - یی) و
 شیوی (- یی) د دەقوکا مام ئیزدیناندا دەیت و ئەفە دبنە ئەلومۆرفین فونۆلۆژی.

د قی دەقوکیدا ل دەف ھندەکان وەکی مە دیارکری نیشانا (- ی) بۆ

نفسی می د دوخی تەواودا دەیت، ب قی شیوی:

أ - نف. می:

ده. دی	ده. ز
من خویشکەکا هەمی.	من خویشکەکی هەمی.
سولاقا هاتی.	سولاقی هاتی.
سولاقیا هاتی.	سولاقیی هاتە.
سولاقا هاتی.	سولاقئی هاتە.
سولاقا هاتی.	سولاقوی هاتی.
ئەزا هاتیمە ژویری.	ئەزی هاتەم ژویری.

- نیشانیڤن نفسی د دوخی تەواویندا و مۆرفیما بچوکیکرنی و نیشانا ئەناسیاریی د

(ده. ز) دا ب قی شیوی دەین:

أ- نف. نی:

ده. دی	ده. ز
کورکەکی هاتیه.	کورکوکەکی هاتە.
من برایهکی هەیه.	من براکەکی هەیه.

ب - نف. می:

ده. دی	ده. ز
کتیبەکا دیتییه.	کتیبوکەکا دیتە.
من دەفتەرەکا دیتی.	من دەفتەرەکەکا دیتە.
من کچکەکا دیتی.	من کچکوککی دیتە.

ج - م. كو:

ده. دی	ده. ز
پارمیین ههین.	پاروکی ههنه.
دهفتهریت برینه.	دهفتهروکیت برنه
دهفتهرین برنه.	دهفتهروکی برهن.

د شان رستاندا د گرییین ناقدیدا مؤرفیمین بجویککرنی و نهناسیاریی ل پیش مؤرفیمین نشی بو تاک د دوخی تهواودا کهفتینه و ل کهل مؤرفیمین کومکرنی ب تنی مؤرفیما بجویککرنی ل پیش هاتیه وئهف شیوه د دهفوکا هندهک سندی وگولیاندا دهیت.

ه - دوخی بوونا کهینونی " کینونه "

ئهف دوخه د کاری (بون) دا دهیت و کاری (بون) واتایا (کهینونی) ددهت د قی دوخیدا مؤرفیمین نشی (- ی) و (- ا) ل کهل ناغان (بکه) ی دهین د تافین بوری و نهودا، ب قی شیوی:
سولاقا سپییه.
چیدبیت نازادی برسبیت.

- تاییهتمهندیین دوخی بوونا کهینونی د (ده. ز) دا:

ژتاییهتیین قی دوخی د (ده. ز) دا کاری (بون) دبیته (بین) ئهفه ب شیوهیهکی گشتی د دهفوکا زاخودا دهیت، ب تنی کوچهرین ل زاخو (بون) ی بکاردهینن. د قی دوخیدا مؤرفیمین نشی (- ی) و (- ا) و مؤرفیمین کومکرنی (- ین، - یت) ل کهل ناغان (بکه) ی دهین د تافین بوری و نهودا، ژ تاییهتیین قی دوخی د (ده. ز) دا ئهوه مؤرفیمین نشی (- ا، - ی) و (- ین، - یت) دهرناکهفن، دبنه مؤرفیما سفر، وهک ب قی شیوی:

ده. دی	دهفوکا زاخو
أ- نف. می:	أ- نف. می:
ئهزا جوانم.	ئهز(∅) جانم.

چیدبته ئەزى برسېم.	چیدبته ئەز (Ø) برسېم.
چیدبته ئەزا برسى نەبم.	چیدبته ئەز (Ø) نەبرسېم.
ئەزا زىرەك بوم.	ئەز (Ø) زىرەك بيم.
ب - نفا. نى:	ب - نفا. نى:
ئازادى جحيله.	ئازاد (Ø) توئازە.
ئەوى جانە.	ئەو (Ø) لاوہ.
ج - م. كو:	ج - م. كو:
ئەمىن جانن.	ئەم (Ø) جانن.

دوو: دوخى ئەراستەموخو (تيان):

د قى دوخيدا فۆرمى ناڤى دەيتە گوھۆرپىنى وەك خو نامىنيت، واتە مۆرفىمىن نفضى د قى دوخيدا (-ى) بو نفضى نىر دەيتە بكارهينانى و (-ئى) بو نفضى مى دەيتە و (-ان) بو نىر و مى يى كومكرنى دەيتە [QANATÊ 1980: 50]. KURDO ب دوماھيا گرپىن ناڤيشە دەين. ئەم د قى لىكولينيڧا ب تنى مۆرفىمىن نفضى يىن تاك دى وەرگرين و (ناڤ يان گرپىا ناڤى) د قى دوخيدا د ڤان ئەركين ل خواری ھاتينە دياركرن بكاردەيتە [كوردۆيڤ، ۱۹۸۲: ۸۰-۸۱].

۱- بکەر:

نفا. مى:

سولاقى نان خوار.

زىنى خوارن رشت.

نفا. نى:

ھوزانى چىكانى دكر.

ماموى يارى دكرن.

د ڤان رستاندا مۆرفىما نفضى د دوخى تياندايە و ل دوماھيا گرپىا ناڤى ھاتىيە و ئەركى وى گرى بکەرە و مەرچى قى ئەركى دڤىت كارى رستى تىپەرى بورىى بيت.

۲- بەرکار:

أ - نفا. نى:

ئەزا رزگارى دىينم.

كوركى ببه.

ب - نفا. مى:

ئەزا سولاقى دىينم.

كچكى ببه.

د قان رساتاندا مۆرفيمين نغشى (-ى) بۆ تاكى نىرو (-ى) بۆ تاكى مى
ل گەل گرپيا ناقى هاتينه و كارين رستان (نەبورى و فەرمانى) يين تىپەرن.

۳- دياركەر بۆ ناقهكى دى مۆرفيمين نغشى يين دوخى تيان ل گەل وى ناقى

دهين ئەوى بوويه دياركەر، ب قى رمنكى:

أ - نفا. نى:

دهستى نازادى ژگهه چوو.

سولاقى ژاژى پەنبرى كرى.

نفا. مى:

كوئوپا مەزەلى شەوتى.

مە كچا سولاقى ئينات.

۴- بەركارى نەراستەوخو:

نفا. نى:

من خانىهك بۆ نازادى كرى.

تە خوارن بۆ دخترى بره ؟

نفا. مى:

ئەزا ب سولاقى قە چوومه.

مە بۆ زىنى چ تىشت نە ئينات.

د قان رساتاندا مۆرفيمين نغشى (-ى) بۆ نىرو (-ى) بۆ مى ل دوماهيا

گرپيا ناقى هاتينه، ئەركى بەركارى نەراستەرخو ومركرتيه، واتە نامرازين

پهيوهندی، وهك (د - دا، ب، بو.... هتد) ل پيش گرييا ناقي دهين و نهركي
بهركاري نهراستهوخو ومردگريت.

ه - ههقالكار:

ئهو ههقالكارين مؤرفيمين نفي د دوخي تياندا ومردگرن، هندهك جاران
ئامرازي پهيوهندی ل پيش دهيت و هندهك جاران ناهيت، وهك ب قي شيوهي:

- ههقالكاري دهمي:

- نفا. مي:

ئازاد ژ هافيني ومره نساخه.

سولاق ب روژي دخوينت.

- نفا. ني:

ئهو كوركه ئيفاري هات.

- هك. چهواني:

- نفا. ني:

ئهو ب تازهي هات.

- نفا. مي:

ئهب ب سهياري چووم.

- هك. جهي:

- ن. گشتي، نفا. ني:

ئازادي وان ژ گوندي باركر.

ئهو ژ قي باژيري يه.

- ن. تاييهتي، نفا. مي:

ئهب ژ دهوكي هاتم.

ته ل كوردستاني خواندييه.

- تاييهتمهنديين دوخي نهراستهوخو (تيان) د (ده. ز) دا:

د قي دوخيدا (گرييا ناقي) ئهوا مؤرفيمين نفي بين دوخي تيان (- ي)

بو نفي مي و (- ي) بو نفي نير ل گهل دهين چهند نهركان د رستاندا

ومردگريت. دى ههولدمين وان ئهركان د قى دهقوكيدا رونكهين و ل گهل چهواييا
بكارهاتنا مورفيمين نغشى يين دوخى تيان و ل گهل ههه ئهركهكى:

۱- بكهه:

أ- ناقى گشتى:

- نفا. نى:

ده. دى ده. ز

دختورى دهرمان دان ته. دختورى دهرمان دان ته.

مهلايى بانگدا. مهلايى بانگدا.

- نفا. مى:

ده. دى ده. ز

ژنمى كراسهك بو من كرى. ژنمى كراسهك بو من كرى.

دختوراي دهرمان دان ته. دختوراي دهرمان دان ته.

د قان رستاندا مورفيمين نغشى ل گهل گرئيا ناقى (بكهه)ى هاتينه، ئى
د دهقوكا زاخودا ب تنى رستهيا (مهلايى بانگدا) ژ لايى زاخوليانقه ئەف مورفيميا
نغشى (- ي) ناهيته گوئنى، دببته مورفيميا سفر، وهك:
مهلايى بانگدا ← مهلا بانگدا.

ئهگهه مورفيميا نهناسيارى (- هك) ل گهل ناقى گشتى نير بكاربهيت،
دى مورفيميا نغشى نير د دوخى تياندا د (ده. ز) دا (- ئ) بيت و چيدبيت مورفيميا
بچويكرنى (- وك، - ك) ژى ل گهل بهيت. ب قى شيوى (- ئ) بو ههه دوو نغشان
دى هيته، وهك:

- نفا. نى:

ده. دى ده. ز

دختورهكى دهرمان دان ته ← دختورهكى دهرمان دان ته.

مهلايهكى بانگدا ← مهلاكى بانگدا.

دختورهكى دهرمان دان ته ← دختوروكهكى دهرمان دان ته.

جھيلهكى ئەو قوتا ← تولازوكهكى دهينات وان.

نصف. می:

ده. دی	ده. ز
ژننامهکی کراسهك بۆمن كړی	ژننامهکی کراسهك بۆمن كړی.
دختورهکی دهرمان دان ته	دختوراکې دهرمان دان ته.
دختورهکی دهرمان دان ته	دختوراکهکی دهرمان دان ته.

۲- بهرکار:

أ- ناقی گشتی:

- نصف. ئی:

ده. دی	ده. ز
دلوی زادی دخوت.	دلوی زادی دخوت.
ئهو ئاگری نافه مرینیت.	ئهو ئاگری ناتهمرینیت.
ئهو دی خانی ب ئاقی رهشینت.	ئهو دی خانی ب ئاقی رهشینت.
سوباهی ئهم دی بیستانی چنن.	سبا ئهمی بیستانی چنن.
صوندهی بینه.	صوندهی بینه.

نصف. می:

ده. دی ده. ز
 فراقینی بۆ مه لنین. فراقینی ژۆ مه چیکن.
 داوهتی نه کهن. دهوهتی نه کن

د قان رستاندا مۆرفیمین نفسی (- ی، - ئ) د دوخی تیاندا ل دوماهیا
 گریبا ناقی هاتینه و ناق گشتیه.

د (ده. ز) دا ب چ شیوهیان ناقی گشتی ئه گهر مۆرفیما نفسی (- ی) د
 دوخی تیاندا ل گهل هاتبیت، مۆرفیما نه ناسیاریی (- هك) وهرناگریت، ئه گهر ل
 گهل گریبا ناقی مۆرفیما نه ناسیاریی (- هك) بهیت دی ل جهی نیشانا (- ی) یا
 نفسی نیرد دوخی تیاندا (- ئ) هییت، وهك:

ده. دی	ده. ز
ئەزدی سوندهکی کرم.	ئەزى مهريچهکی کرم.

ئەودى خانىيەكى ئاڧاكت. ئەودى خانىيەكى ئاڧاكت.
 د قان رستاندا ل جەي (- ي) مۇرڧيما نىشى نىر (- ي) مۇرڧيما نىشى مى
 ھاتىيە و ئەڧە تايىبەتمەندىيەكا دەڧوڧا زاخۇيە.

ب - ئاڧى تايىبەتى: دە. ز

- نى. نى:

ئەمى تىلوى دن دەستى ئەياران.

ئازادى بىنن.

- نى. مى:

ئەمى سولاقى ئىنن.

سولنى بىيە.

د قان رستاندا مۇرڧيمىن نىشى ل دوماھيا گرىيا ئاڧى ھاتىنە و ئەڧ
 تايىبەتە ھەك دەڧوڧىن دى يە.

لى ئەڧ مۇرڧيما نىشى ل زاخۇ د دەڧوڧا ھندەك كوچەراندا دىبىتە

مۇرڧيما سىز ئەگەر ئاڧ تايىبەتى بىت و ئەركى گرىيا ئاڧى چ بىكەر بىت يان
 بەركار بىت، ھەك ب ڧى شىوھى:

- نى. نى:

دە. ز

دە. دى

ئەزى ئازاد (∅) بىنم.

ئەزى ئازادى بىنم.

ئازاد (∅) بىن.

ئازادى بىن.

ئەم دى تىلوى دەنە دەستى ئەياران. ئەمى تىلو (∅) دەنە دەستى ئەياران.

- نى. مى:

دە. ز

دە. دى

ئەمى سولاقى (∅) ئىنن.

ئەم دى سولاقى ئىنن.

سولنى (∅) بىيە.

سولنى بىيە.

من خويشكا سولاقى دىت. من خويشكا سولاقى (∅) دىت.

۳- بەرکاری نەراستەوخو:

- ناڤی گشتی:

- نفا. نی: دە. ز

تە ھەدیەك ژو معەلمی بر.

خومزی تە کتیب ژ ئازادی و مرگرتبیا.

وی کوملەكەك ژ دکانداری دزی.

- نفا. می:

من ئەو ژ گولی و مرگرت.

پزو ژ دەستی نەسرینی کەت.

چ جوداهی دقان رستاندا لگەل دەڤۆکین دی نینن، ب تنی جوداهی د (دە.

ز) دا ل گەل دەڤۆکین دی ئەووە ئەگەر مۆرفیما نەناسیاریی (- هك، - ك - ik) ل

گەل ناڤی گشتی نیر بهیّت، دی مۆرفیما نفشی د قی دوخیدا (- ی) هیّت، ب قی

شیوھی:

- نفا. نی:

دە. ز

دە. دی

من ھندك ئاق ژو زەلامکی بر.

من ھندك ئاق بۆ زەلامەکی بر.

تیلوی دوو نان بۆ فەقیرەکی کرین.

تیلوی دوو نان بۆ فەقیرەکی کرین.

- نفا. می:

دە. ز

دە. دی

وی خەیاتی کراسەك بۆ جەحیلکی دری.

وی خەیاتی کراسەك بۆ جەحیلەکی دری.

تە بقشیش ژ ئنککی ستاندبی؟

تە بقشیش ژ ئنکەکی ستاندبوو؟

- ناڤی تایبەتی:

- نفا. نی:

مە داووت بۆ رزگاری نەکرپی.

تە کتیب ژ ئازادی ستاند؟

- نفا. می:

من تهلهفونا وی ژ سولافی ستاند.

دهیکا ته ب خه جی قه چوویه.

۴- هه فالکار:

أ- هک. جهی:

- ناخی گشتی:

- نفا. نی:

۱- ئەو ل سەر عەدری نەستی.

۲- مە ئەو ل باژیری دیت.

د ئان رستاندا نەشی ریزمانی د (ده. ز) دا چ جوداهی ل گەل دەقوکین

دی نینه، ب تئی نەشی ریزمانی د رستهیا (ا) ی دا د دەقوکا زاخویی و هندهک

سلیشانەییاندا ب شیوکیدی دهیت، نەشی ریزمانی دبیتە می، وهک: ئەو ل سەر

عەدری نەستی.

- نفا. می:

ئەو چوو مەدرەسی.

مالا مە ب رەخ جامعی قهیه.

ئەگەر مۆرفیما نەناسیاری (-هک) ل گەل ناخی گشتی یی جهی (نی)

بهیت دی مۆرفیما نەشی نی (-ی) بیتە (-ی)، وهک:-

نفا. نی:

ده. ز

ده. دی

من ئەو ل گوندەکی دیتبی. من ئەو ل گوندەکی دیتبی.

مە مالا خوہ بره باژیرهکی. مە مالا خوہ بره باژیرهکی.

- ناخی تاییهتی:

- نفا. می:

ده. ز

ده. دی

ئەز ژ دەھوکی ھاتم. ئەز ژ دەھوکی ھاتم.
ئەول کوردستانی دژیت. ئەول کوردستانی دژیت.

ئەگەر ل جھێ (دھوک) ی بیژین (زاخۆ) ؛ مۆرفیما دوخی تیان
دەرناکەفیت دی بیته سفر، وەك: (ئەز ژ زاخۆ ھاتم)، چونکە وشا (زاخۆ) ب بزوینا
(و) ب دوماھیی ھاتیە، د زمانی کوردیدا دوو بزوین پیکشە ناھین، (ی) ژ ناقدچیت و
ناھیتە گوتن د دەھوکا زاخۆدا، ھەر چەندە د شیاندایە مۆرفیما دوخی تیان
دەریکەفیت، وەك: (ئەز ژ زاخۆیی ھاتم).

ب - ھک. دەمی:

- نفا. می: دە. ز

۱- ھین شەقی زوی دنن.

۲- ئەم ھاقینی خوہ ل ئافی دئیخن.

۳- ئەم بەاری دچن سەیرانان.

۴- تو سحاری ژخەو نارابی.

د قان رستاندا مۆرفیما نفسی می (- ی) یە ل گەل ھەقالکارین دەمی
ھاتیە. ھەقالکارین دەمی نفسی ریزمانیی می و مردگرن، د (دە. ز) دا مۆرفیما (- ی) د
دوخی تیاندا ل گەل ھەقالکارین دەمی دەیت و نفسی ریزمانی مییە و چ جوداھی ل
گەل دەھوکی د ی نین.

۵ - دیارکەر بۆ ئاقەکی دی:

- ئافی گشتی:

- نفا. نی: دە. ز

خویشکا مدیری ھات.

ئەو خودانی خانی بی.

- نفا. می:

تە کراسی معەلیمی دیت چەند تازەبی.

من خویشکا خالەتی ناسنەدکر.

- ناڤی تایبهتی:

- نفا. نی:

ئهو بابی ئازادی بی.

من برای چیا بی دیت.

- نفا. می:

ته کراسی هیلینی کره بهرخوه.

ئهل ل کتیبای زینی دگهرام.

د دهڤوکا زاخوڤا ئه گهر ناڤ گشتی یان تایبهتی بیت مۆرفیمین نفسی د دوخی تیاندا دیاردبن و ل گهل ناڤی دیارکهر دهین و چ جوداهی ل گهل دهڤوکین دی نین. چیدبیت مۆرفیمین بچویککرنی یان نه ناسیاری زی ل گهل فان هه می مۆرفیمین دوخی تیان بهین، وی ده می مۆرفیما بچویککرنی دی بهری مۆرفیما نه ناسیاری هیت و د دویڤدا دی (- ی) نیشانا نفسی می د دوخی تیاندا بو نیرو می هیت، ب فی شیوهی:

ده. دی

ده. ز

ئهل ل کتیبای زینی دگهرام. ئهل ل کتیبای زینوکی دگهرام.

من ئهل ل گونده کی دیتوو. من ئهل ل گوندکه کی دیتبی.

سی: دوخی گازیکرنی:

ئهڤ دوخه ب چهند شیومیان هاتیه نیشاندان ل قیری ب تنی دی وان مۆرفیمین نفسی وهرگرین ئه وین د دوخی گازیکرنیدا دهین. د دیالیکتا ژوریا زمانی کوردیدا (گۆڤهرا بههدینی) مۆرفیما (- و) بو نفسی نیرو مۆرفیما (- ی) بو نفسی می تاك د دوخی گازیکرنیدا دهینه بکارهینانی اکوردوییف، ۱۹۸۲: ۱۷۷، وهک:

- نفا. نی: کۆرو نهچه ویری.

- نفا. می: کچی ههره.

- تايبه تهنه نديين دوخى گزيكرنى د (ده. ز) دا:

د (ده. ز) دا مورفيمين نشى د دوخى گزيكرنىدا (- و) بو نشى نيرو (-)

ى) بو نشى مى يين تاكن. تايبه تين دوخى گزيكرنى د (ده. ز) دا ل گهل

دهقوكين دى ههر ههمان تايبه تينه، وهك:

- نفا. نى: ده. ز

كورو روينه قى دهري.

مامو ومه ژوى دهري.

براو بخوه.

- نفا. مى:

خالتي دى ههره ژهره (ژ ههره، ژ فيري).

كچى هشه.

دايي نه بيژه وان ههرن.

د دهقوكا هندهك سنديياندا مورفيما بچويككرنى (- وك، - ك) د قى

دوخيدا ل گهل گرييا ناقي بكاردهينن، واته ل پيش مورفيما نشى د دوخى

گزيكرنىدا دهين، وهك ب قى شيوى ل خوارى دياركري:

ده. دى ده. ز

كچكى هشه. كچكوكى هشه.

كورو روينه قى دهري. كوركوكو روينه قى دهري.

بهندی دووی

مۆرفیمین ریککهفتنی

مۆرفیمین ریککهفتنی ژ مۆرفیمین ریزمانینه و ب دوماهیا کاریشه دهین و د رستیدا ژ ((لای کەس و ژمارهوه لهگهڵ بکەر یان بەرکار ریک ئەکەون))
[عهبدوئلا حوسین رهسول، ۱۹۹۵: ۱۸۹] مۆرفیمین ریککهفتنی ئەقهنه:

کوم	هژمار کت	کەس
ین	م	ئیکی
ن	ی	دووی
ن	∅، ت، ه	سیی

- تایبەتمەندیی مۆرفیمین ریککهفتنی د (ده. ز) دا:

دی مۆرفیمین ریککهفتنی د قی دهقوکیدا ل گهڵ تافی بوری و نهبوری
وهرگرین و ب قی شیوهی ل خواری دیارکری:

۱- تافی بوری:

	ده. ز	
کوم	کت	
ئهم کهتین (کهتن).	ئەز کهتم.	ئیکی
هین کهتن.	تو کهتی (کهتی).	دووی
ئهو کهتن.	ئهو کهت ∅.	سیی

مۆرفیما ریککهفتنی بۆ کەسی دووی یی کت ب دوو شیوهیان د دهقۆکا زاخۆدا دهیته ئهووی (- ی، - ی) یه و شیوی (- ی) تایبهته ب دهقۆکا هندهك سندی و گولیانقه، وهك (شیف ئهرمنی، مچولی، په‌ره‌خی، خیزاناقك،... هتد) واته گولی یین گوندین وان دكه‌قنه نیزیک گوندین سندیان. شیوی (- ی) د دهقۆکا زاخۆیی و سلیقانه‌ی و هندهك سندی و گولیاندا دهیته ئهو گولی یین گوندین وان دكه‌قنه نیزیک ده‌قهرین دوسکی و به‌رواریان.

مۆرفیما ریککهفتنی بۆ کەسی ئیکی یی کوم د دهقۆکا زاخۆدا ب دوو شیویان دهیته ئهووی (- ن، - ی) ه، شیوی (- ن) د دهقۆکا هندهك سندیاندا، وهك (شیف ئهرمنی، مچولی، په‌ره‌خی، جونکی.. هتد) دهیته و شیوی (ین) د دهقۆکا زاخۆیی و سلیقانه‌ی و گولی و هندهك سندیاندا دهیته.

ئه‌گەر کار د تافی بوری ته‌واوی مه‌رجیدا بیت، کەسی سیی یی کت دی مؤرفیما ریککهفتنی (ت) و مرگیت کار ژ لای هیزیشه چ (تییه‌ر یان تییه‌په‌ر) بیت، ب فی شیوه‌ی:

د.ه.ز:

تییه‌ر:

هه‌که‌ر ته ئهو کریت.

هه‌که‌ر ته ئهو خواریت، دی مری.

تییه‌په‌ر:

خومزی ئهو چووبت ژ ویری.

چیدبت ئهو نه‌که‌تبت ژ داری.

مۆرفیمین ریککهفتنی ئه‌وین ل گهل کاری تافی مه‌رجیی ته‌واوی بوری دهین هه‌ر هه‌مان مؤرفیمین د خشتی (أ) دا هاتین، ب تنی جوداهی د کەسی سیی یی کتدایه، کول قیری (ت) ه.

مۆرفیمین ریککهفتنی د (ده. ز) دا ل گه ل تافی بوری د فی خشتیدا دی

هیئه دیارکرن:

کوم	هژمار (کت)	کەس
ین، ن	م	ئیکی
ن	ی، ی، ئ	دووئی
ن	ت، Ø	سیئی

خشتی (ا)

۲- تافی نهبوری:

ده. ز

ئهز دچم. ئەم دچن (دچین).

تو دچی (دچی). هین دچن.

ئهو دجت. ئەو دچن.

د تافی نهبوریدا ئەگەر کاری بی هیزبیت ؛ کەسی سیئی تاک دی (ه)

وهرگریت، ب فی رهنگی:

ئهز کوردم. ئەم کوردن (کوردين).

تو کوردی (کوردی). هین کوردن.

ئهو کورده. ئەو کوردن.

ههروهسا ئەگەر کار فهرمان بیت ؛ دی کەسی دووئی یی تاک (ه)

وهرگریت، ب فی رهنگی:

تو بگره.

مۆرفیمین ریککهفتنی یین ل گه ل تافی نهبوری د دهقوکا زاخودا دهین د

فی خشتی ل خواریدا دی هیئه دیارکرن:-

کوم	هژمار (کت)	کەس
ین، ن	م	ئیکی
ن	ی، ی، ه	دووئی
ن	ت، ه	سیئی

خشتی (ب)

بهندی سییی

تافین کاری

کار و تاییه تیین وی:

کار: پیکهینه کی سهره کییه د رستیدا و کهرسته کی فره مورفیمه [Crystal. D.: ۱۹۹۷، ۴۱۰] واته ژ چن دین مورفیمان پیکههیت ژبلی (بنیاتی کاری و تافی) کو دوو پیکهینین سهره کییه و ژبلی مورفیمین دی یین دارشتنی، مورفیمین (ریژه، ئەسیکت، نیشانین نه ری) ل گه ل دهین.

۱ - بنیاتی کاری - Base: مورفیمیکی بهندی تهوهرمییه و هه لگری واتیه [عه بدولتا حوسین ره سول، ۱۹۹۵:۹۸]، بنیات و تاف دوو پیکهینین کارینه.

۲ - تاف - Tense: ئەو کاتیگورا ریزمانییه راسته خو ب جیاوازیین دهمیشه گریدایه، واته تاف بابته کی ریزمانیه و ب ریکا وی دهمین رویدانا کاری دهینه دستنیشان کرن، و دبیزنی دهمی رویدا نا کاری (Tense- دهمی ریزمانی) یه ئەفه جودایه ژدهمی (فیزیکی - Tim) [Crystal.D , 1997:384] مه بهست ژئی دهمه کی گشتییه نه ریزمانییه، به لکو دهمی ئاخفتنییه یی مروفتیدا د ئاخضیت، وهک:

۱- من نان خوار.

۲- ئەزا نانی دخوم.

۳- ئەزدی نانی خوم.

دهمی فیزیکی یی قان رستان نهویه، واته وشهینا وان د نهودایه، لی دهمی ریزمانی یی وان جیاوازه ژ دهمی فیزیکی، د رستا ئیکیدا دهمی ریزمانی (بوری) یه و د رستا دوویدا (نهو) یه و د رستا سیییدا (دهیت) ه، واته دهمی ریزمانی (Tense- تاف) دهمی رویدانا کاری دیاردکته چ نهو کاره (بوری، نهو، دهیت) بیت و بهیتته نهجامدان یان نه، ئانکو نهری یان نهریبیت. د زمانی کوردیدا سی تاف (تافی بوری، تافی نهو، تافی دهیت) هه نه.

۳- ریژه Mood- مهبهست ژئی (دهرپرینا هه ئویستی ئاخشتنکه ریبه بهرامبهر هه رویدانه کی) [Finch.G, 2000:103] ریژه دهیتته دابهشکرنی ل سه ر (راگه هاندن، مهرجی، فه رمان).

۴- ئه سیپکت؛ مؤرفیمین ریزمانینه (دهرپرینی ژ بهردموامی یان تهواوی یان دویری یا کاری) دکهن [Crystal.D, 1997:384].

۵ - تیگه هی نه ری؛ نه ه شیویه د زمانی کوردیدا باهراپتر د کاریدا دهیتته نهجامدان

، ئانکو مؤرفیمین نه ری ب پیشیا ره گی کاریشه دهین اکوردوییش، ۱۹۸۲: ۲۱۸. ئه فجا کار ژ لایئ پیکه اتنیقه (ساده یان نه ساده) بیت ل که ل دهین و ((نه بوئی ددن زانین)) واته نهجامنه دانا کاری دیاردکهن [جگرخوین، ۱۹۶۱: ۱۱۱].

- تاییه ته ندیین تافین کاری د (ده. ز) دا:

۱- تافی بوری:

نهوه ((کو د ده مه که رابوری ده چی بویه - بویه، و ژ نیشانا کرنا ناکا و هیتی پاراستی مایه)) [جگرخوین، ۱۹۶۱: ۱۳۴].

أ- ریژی راگه هاندنی (Indicative mood):

نهو ریژی کاریه کو ((کریارین راستی یی بهرچا ف دکن)) ائبیراهیم رهمه زان زاخویی، ۱۹۹۸: ۱۰۱، ژ تاییه تیین فی ریژه ی د (ده. ز) دا شیوی نه رییه، چونکی

بکارهینانا مؤرفیما نهری ل گهل کاری د (ده. ز) دا ب دوو شیویان دهیت، وهك ب
 قی رهنگی ل خواری دیارگری:
 ۱- بوریی ساده:

خشتی (۱)

بکەر + بهرکار + تهواوکهەر + م. نهری + بنیات + م. بوری + م. ریککهفتنی. ^(۱)	یاسا و پیکهاتن
من + ئەو + قهبیل + نه + ك + ر + ن. من ئەو قهبیل نه کرن.	

ئەف یاسایه ب شیوهیهکی دی ژی د قی دهفۆکییدا دهیت، ئەو ژی ب قی رهنگییه:-

خشتی (۲)

بکەر + بهرکار + م. نهری + تهواوکهەر + بنیات + م. بوری + م. ریککهفتنی.	یاسا و پیکهاتن
من + ئەو + نه + قهبیل + ك + ر + ن. من ئەو نه قهبیل کرن.	د (ده. ز) دا

د یاسایی خشتی (۲) دا مؤرفیما نهری ل پیش تهواوکهیری کاری هاتیه و
 ئەف شیوه د دهفۆکا زاخولیاندنا دهیت، د یاسایی خشتی (۱) دا ریزکرنا کهرهستان
 ل دویف قی یاسایی د دهفۆکا هندهك سنیدیاندنا دهیت، ئانکو ب هەر دوو شیوهیان د
 دهفۆکا زاخۆدا دهینه بکارهینانی.

۲) بوریی تهواو:

خشتی (۱)

بکەر + بهرکار + تهواوکهەر + م. نهری + بنیات + م. بوری + م. تهواوی + م. ریککهفتنی.	یاسا و پیکهاتن
من + شول + تهمام + نه + ك + ر + ی - - - - ن - - ه. من شول تهمام نه کرینه.	

د دهفۆکا زاخۆدا نیشانا تهواوی ب دوو شیویان دهیت، ئەوژی ب قی رهنگی:-

۱- (أ) ئەزا هاتمه. (ب) ئەزی هاتهم. (ج) ئەزا چوومه.

د) ئەزی چوومه.

٢- ئەزى ھاتىم.

د رستەيا ھژمارە (١) دا كارى رستى بورىي تىنەپەرى سادەي تەواو، رستەيا (١ - أ) د دەقوكا ھندەك سندیاندا، وەك (شیف ئەرمى،...) دا دەھیت، ئەوژى نیشانا تەواویي ل گەل كارى ب تنى (هە) ھاتىە و مۆرفیما نفضى ل پشت بکەرى و ل شوینا (ی) ھاتىە و نفضى ریزمانى مئیە.

د رستەيا (١ - ب) دا نیشانا تەواویي (هە) ل دوماھیا كارى ھاتىە واتە ل پىش مۆرفیما ریککەفتنى و ل جھى (ی) مۆرفیما نفضى نیر بو ھەر دوو نفضان (نیر و مى) دەھیت، ئەقە د دەقوكا ھندەك (سندى) یاندا، وەك (مچولى، پساتاغا،...) دەھیت واتە ئەو سندیين ل بەر چیايى دژین و گوندین وان نیزیكى ئیک، وەك (قەسروك، مارسيس، گەلیي پساغا،...)، ئەو كارى بورىي تەواوی ب پیتا بزوين ب دوماھی نەھاتیبیت ب قى شیوہى بکاردهینن.

د رستەيا (١ - ج) و (١ - د) دا كارى رستى ھەر ھەمان تاف و ریزمىە، چونكى دوماھیا كارى ب دەنگى بزوين ھاتىە ؛ مۆرفیما ریککەفتنى ل پىش نیشانا تەواویي (هە) ھاتىە، ئەق شیوہ د دەقوكا ھندەك سندیاندا، وەك (شیف ئەرمى، مچولى، پساتاغا،...) دەھیت.

د رستەيا (٢) دا كارى رستى بورىي سادەي تىنەپەرى تەواو، نیشانا تەواویي (ی) ل گەل كارى ھاتىە و ل پىش مۆرفیما ریککەفتنى کەفتىە و (هە) دەرئەكەفتىە و نفضى ریزمانى نیرە بو ھەر دوو نفضان دەھیت، ب قى شیوہى د دەقوكا زاخویى و سلیفانەى و گولیياندا دەھیت، ژبلى قان ھندەك سندی ژى، وەك (سوفى، بوسەلاى، مام ئیزدینی...) ب وى شیوہى بکاردهینن.

ئەگەرکارەكى تىپەر وەرگرین، وەك (خوار) و بکەر (من) بیت، دى نفضى ریزمانى ب قى شیوہى ھیت، واتە ئیک مۆرفیما نفضى بو ھەر دوو نفضان د دەقوكا زاخودا بکاردهیت:

- مۆرفیما، نفا. مى: (بو نفضى نیر و مى دەھیت): منا خوارە.

- مۆرفیما، نف. نیر: (بۆ نفضی نیر و می دهیت): منی خواره.

- مۆرفیما، نف. نیر: (بۆ نفضی نیر و می دهیت): منی خواری.

هندهك جاران ههر دوو پرتین نیشاننا تهواوی دبنه (ه) و بۆ كهسی سیی

یی تاك نیمچه بزوین دكهقیته د ناقبهینا ههر دوو پرتاندا، ب قی رهنگی:

ده. د	ده. دی
← سولاڤ نئستهیه.	← سولاڤ نئستی یه
← ملامه گرتیه.	← ملامه گرتی یه
← بچکی ته پاراسته نه.	← بچکیته ته پاراستی نه

ئهڤ گوهۆرینه د دهڤۆکا هندهك سندياندا، وهك (سوفی، جونکی

(بهرحیایی)، مچولی، پس ئاغا) دهیت، ئهڤ شیوه ل گهل کارین دوماهی ب دهنگی

بزوین هاتین ناهیت، وهك:

ئهو چوویه ← ئهوجوویه.

۳- بوریی دور:

<p>بکەر + بهرکار + تهواوکهەر + م. نهری + بنیات + م. بوری + م. دوریی + م. ریککهفتنی. من + شول + تهمام + نه + ک + ر + بوو + Ø من شول تهمام نه کریوو.</p>	<p>یاسا و پیکهاتن</p>
--	-----------------------

ئهسپیکتا دوریی (بی) د(ده. ز) دا بکاردهیت، ههر چهنده هندهك ل زاخۆ

ههنه(بوو) بکاردهینن، وهك (کوچهر)، د (ده. ز) دا بوریی دور ل دویف فان یاسایان

بکاردهیت، وهك:

<p>بکەر + بهرکار + تهواوکهەر + م. نهری + بنیات + م. بوری + م. دوریی + م. ریککهفتنی. من + شول + تهمام + نه + ک + ر + بی + Ø من شول تهمام نه کری.</p>	<p>یاسا و پیکهاتن د (ده. ز) دا</p>
---	--

ئەف یاسایە ب شیۆمیهکا دی ژى دەهیت:

بکەر + بەرکار + م. نەری + تەواو کەر + بنیات + م. بوری + م. دویری + م. ریکەفتنی من + شول + نه + تەمام + ک + ر + بی + Ø من شول نه تەمام کربی.	یاسا و پیکهاتن د (ده. ز) دا
--	--------------------------------

ب - ریژی مەرجی (subjunctive mood):

ئەو ریژمیه ((کریاران ب شیوی چیبوون یان خوزی یان هاتوبات)) دیاردکەت ئنبراهیم رەمەزان زاخوی، ۱۹۹۸: ۱۱۲ د قی ریژمیدا خەبەرەک دەهیت گەهاندن، بەلکو د ناڤدا (گومان، خوزی، مەبەستەک،...) دەهیت. دی تایبەتیین قی ریژمی د دەفۆکا زاخودا دیارکەین:

(۱) تافی بوری مەرجی (ساده):

دی کارەکی ساده ژ لای پیکهاتنیڤه وەرگین و تایبەتیین قی ریژمی د (ده. ز) دا دیارکەین.

خشتی (۱)

بکەر + بنیات + م. بوری + م. مەرجی + م. ریکەفتنی. ئەز + سەکن + ی + با + م ئەز سەکنیام.	یاسا و پیکهاتن د (ده. ز) دا
---	--------------------------------

ئەف یاسایە د قی دەفۆکیدا ب قی شیۆمی دەهیت، لی د دەفۆکا هەندەک سندیاندا، وەک (سوفی، مچولی، نیری،...) ب شیۆمیهکی دی دەهیت، ب قی شیۆی ل خوارى دیارکری:

خشتی (۲)

بکەر + بنیات + م. بوری + پیشپرتکا. م. مەرجی (ب -) + ناڤبەندی (ی) + م. ریکەفتنی + پاشپرتکا. م. مەرجی (ا -). ئەز + عەلم + ی + ب + (ی) - - + م + ا ئەز عەلمیما.	یاسا و پیکهاتن د (ده. ز) دا
---	--------------------------------

د قى خشتيدا ديار دبیت، كو ناقبه ندهك د ناقبهرا مؤرفيما مهرجى (ب و ا) دا پهيدا بوويه ئه وژى (پ) ه و مؤرفيما ريككهفتنى جهى خو گوهورپه و ل پشتى ناقبه ندى (پ -) هاتيه، ئەف شيوه ل گه ل كارى بورى تىپهر و تينهپهر (ساده، نه ساده) د شيوى ئه رى و نه ريدا دهيت.

ههر ئەف ياسايه ب شيوه كى دى ژى دهيت و تايه ته ب دهقوكا ئيله كا سندیانته ئه وژى (مچولى) نه، وهك:

خشتى (۳)

بكهرا + پيشپرتكا . م . مهرجى (ب) + بنيات + م . بورى + م . ريككهفتنى + پاشپرتكا .	ياسا و پيكهاتن
م . مهرجى (ا-) .	د (ده . ز) دا
ئهز + ب + ها + ت + م	
ئهز بهاتما .	

د قى خشتيدا ديار دبیت مؤرفيما مهرجى (با) بوويه دوو پرت پرتا (ب -) ل پيش بنياتى كارى هاتيه و پرتا (ا -) ل پشت مؤرفيما ريككهفتنى هاتيه، ئەف ياسايه ل گه ل همه مى كارين بورى (تىپهر - تينهپهر) دهيت، وهك (بكر، بخوار، بگريا، بزقرا، ومريگرتا، درست بكر، بچووينا - - هتد)، ئى د شيوى نه ريدا نيشانا نه رى (نه -) جهى (ب -) دگريت، ب قى رهنگى: (نهكرا، نهخوار، نهگريا، نهزقرا، -) . ئەف ياسايه واته خشتى (۲، ۳) ب ههر دوو شيويان د دهقوكا هندهك سندیاندا دهيت، ئەف هه بۆ چهند هويه كان قه دگهریت:

۱- دهقهرين وان نيزيكى دهقهرين (گويا) نن، واته دكهفنه سه ر ئيك سنورى جوگرافى، بوويه هاتن و چوون د ناقبهرا واندا ههيه .

۲- هوكارى كولامهيه تى، كو وان زور خزماتيا ههف دوو كريبه و چيدبیت ياسايى (۳) ب ريكا (تيكه لى) پهيدا بوويه، ئانكو ژ دهقوكا (گويا) هاتيه .

۲- تافى بورى مهرجى تهواو:

بکەر + پیشگر + م. نهرئ + بنیات + م. بوری + م. مهرجی + م. ریککهفتنی. ئەز + را + نه + ك + ر + ب + م ئەز رانه کریم.	یاسا و پیکهاتن
--	----------------

ئەف یاسایە د دەفۆکا زاخودا ب فی شیوی ل خواری دیارکری دەیت:-

بکەر + م. نهرئ + پیشگر + بنیات + م. بوری + م. مهرجی + م. ریککهفتنی. ئەز + نه + را + ب + ی + ب + م. ئەز نەرایبیم.	یاسا و پیکهاتن د(دە. ز) دا
--	-------------------------------

کاری (بون) د (دە. ز) دا ب هەمی جوران ژ لایئ (هیز و پیکهاتن) ئی قە دبیتە (بین). کاری قئ رستی (رابین) ه ژ لایئ پیکهاتنیقە نەسادیە ئانکو (دارژاو) ه و مؤرفمیا مهرجی (ب) یه و نیشانا نهرئ ل پیش پیشگری هاتیە، کاری دارژاوی نهرئ د قئ دەفۆکیدا ب فی شیوی دەیت، ئی هندیك جارن کاری (چیبین) ب دوو رهنگان د شیوی نهریدا دەیت:

ئەز نەچیبیم.

ئەز چینهبیم.

۲ - تافی نهو:

ئەفە د ((دەمەکی دە دبی کو نافی وی دەمی (ناکا) یه - ایستایه -

نهویه)) [جگرخوین، ۱۹۶۱: ۱۴۸] واتە کرن و نەکرنا شولی یان بەیدابوونا رویدانەکی د دەمی نهو دایه، ئانکو د دەمی ئاخستنیدایه، مؤرفیما فی تافی (د) یه و ل پیش بنیاتی کاری دەیت. ژ تایبەتیین تافی نهو د (دە. ز) دا ئەفەنە:

۱ - نهوی بەردەوام:

بکەر + (م. نشی، م. کو) + بەرکار + (م. نش، م. کو) + م. نهو + بنیات + م. ریککهفتنی. ئەز + ا + نانی + د + خو + م ئەزا (ئ) نانی دخوم، ئەمیین نانی دخون، ئەمیت نانی دخون.	یاسا و پیکهاتن
---	----------------

ئەفّ ياسايە دەفّوڤکا زاخوڤا ب ڤى شىوى دەهیت، لى دەفّوڤکا ھندەك
 ئىلین سندیاندا، ھەك (مچول، نیری، - - - -) دا مۆرفیما تافى نھو دەهیتە لادانى،
 ب ڤى رەنگى ل خواری دیارکری:
 - سولافى زادی Øخوت.
 - تووى Øبینى.
 - ئەوى دەریكى ڤە Øکت.
 - ئازادى خانى ئاڤا Øکت.

د ڤان رستاندا ل گەل گرین نافان (بکەر) مۆرفیما نڤشى (- ى) بو نیر و
 مى ھاتیه، کارین ڤان رستان ژ لایى پیکھاتنیڤه (سادە و نەسادە) نە، مۆرفیما دەمى
 نھو ل گەل کارى دەرنەکەڤتیه و بى کار ل سەر گوھورپنا حالەتى ریزمانى
 بەهیتە کرن، بەلکو دەمى نھودا ھاتینە ئەنجامدان.

ياسايى پیکھاتنا وى ب ڤى شىوہیہ:

بکەر + (م. نڤش، م. کو) + بەرکار (م. نڤش، م. کو) + م. نھو Ø + بنیات + م. ریککەفتنى. سولافى + ى + زادی Ø + خو + ت سولافى زادی خوت. کچكى زادی خون.	ياسا و پیکھاتن (دە. ز) دا
---	------------------------------

۳- تافى دەهیت:

أ – ریزى راگەھاندنى:

ئەفّ تافە ((ئەوہ کو دەمەکە ھیتی دە بى و نیشان و دروڤا وى (دى) د
 پيش دە تى)) (جگرخوين، ۱۹۶۱: ۱۵۰) ئەفّ تافە کرن و نەکرنا رویدانەكى پشٹی
 ئاخشتنى دیاردکەت ب مۆرفیمەکا دیارکری دەهیتە جوڤاکرن ژ تافین دى ئەوژى
 (دى) یە ل پيش بنیاتی کارى دەهیت، لى مەرج نینە ئەفّ مۆرفیمە ھەر ل پيش بنیاتی
 کارى بەهیت، د رستاندا ئەگەر بەرکار یان تەواو کەر ھاتبیت ل پيش وان دەهیت،
 بەلکو ل گەل (بکەر) ى رستى دەهیت، ھەك:

بکەر + م. داهاتو + بەرکار + (م. نفسی، م. کو) + بنیات + م. ریککهفتنی. ئەم + دی + نان + ی + خو + ن ئەم دی نانی خون، ئەم دی ناناں خون..	یاساو پیکهاتن
--	---------------

ژ تاییه تیین فی تافی د دهفوکا زاخوڤا دهنگی [د] دهیته لادانی ب تنی (-)
 (ئ) دمینیت ئەوژی د رستاندا ل گهل بکهری دهیت و ئەف لادانه دەوری ریزمانی
 ناگوریت، ب فی شیوهی دهیت:

- ئەزی چم گوندی.

- توی ئی کیسه ؟

یاسایی پیکهاتنا وی د دهفوکا زاخوڤا، ب فی شیوهیه:

بکەر + م. داهاتو + بەرکار + (م. نفسی، م. کو) + بنیات + م. ریککهفتنی. ئەز + (∅) ئ + کتیب + ئ (ان) + ب + م. ئەزی کتیبی (کتیبان) بم.	یاسا و پیکهاتن د (ده، ز) دا
---	--------------------------------

مۆرفیما تافی دهیت ب شیوهکی دی د (ده. ز) دا و تاییه ته ب دهفوکا
 هندهک سندیانقه، وهک (مچولی، ...) دهیته بکارهینانی، ب فی شیوهی:
 ئەز دی چم مالی ← ئی چم مالی، ئەی چم مال.

مۆرفیما تافی دهیت د فی دهفوکیدا ب دوو شیوهیان دهیت ئەوژی یان (ئ)،
 (ئ) یه، یان ژێ ئەگەر بکەر ناڤهکی تاییه تی بیت ؛ مۆرفیما تافی دهیت (دی)
 دهیته بکارهینانی، وهک:

سولاف دی بلافی کت.

کاری (ئینان) د فی تافیدا ب دوو شیوهیان دهیت ئەوژی (ئەزی ئیم - ئی
 تیم) پشتی ژناڤچوونا دهنگی [د] و ب تنی مۆرفیما (- ئ) دمینیت ل گهل دهنگی [د]
 دهیت و ل گهل کاری (ئیم) دهنگی [ت] پەیدادبیت ئەڤه وهک دیاردیهیه کا فۆنه تیکی
 ب تنی د دهفوکا هندهک سندیاندا، وهک (مچولی، نیری، ربههنگ، ..) ههیه، ب فی
 شیوهی:

ئەزی ئیم مال (ئێ تیم مال). ئەمی ئین مال (ئەمی تین مال).

توئ ئىي مال (توئ تىي مال). هيني ئين مال (هيني تين مال).
 ئەو دى ئيت مال (ئەو دى ئيت مال). ئەو دى ئين مال (ئەو دى تين مال).

ب - رېژى فەرمانى:

ئەو كارميه ((ژ بو ب چىكرنا كارەكى فەرمان ل يەكى دى
 بكى)) (جگرخوين، ۱۹۶۱: ۱۱۵۳). مۇرفيمين تايبەت ب فەرمانيشە ئەقەنە:

ب: مۇرفيما فەرمانى

ە: مۇرفيما رېككەفتنئيه بۇ كەسى دووى يى كت.

ن: مۇرفيما رېككەفتنئيه بۇ كەسى دووى يى كوم.

ئەق مۇرفيمە دچنە ل سەر بنياتى كارى و پېككە كارى فەرمانى

پېككەهينن، ب فى شيوەى:

بکەر+ بەرکار+ ((م. نشى، م. کو)) + م. فەرمان + بنيات + م. رېككەفتنى. تو + نان + ي + ب + خو + (ە، ن). تونانى بخو (∅). هين نانى بخون. هين نانان بخون.	ياسا و پېككەتن د (دە. ز) دا
--	--------------------------------

ئەق ياسايە د دەقۇكا زاخۇدا ھەر ھەمان ياسايە ب تنى ھندەك تىبىنى ل
 دور كارى فەرمانى د قى دەقۇكىدا ھەنە، وەك كارى (بخو) مۇرفيما رېككەفتنى بۇ
 كەسى دووى يى كت دەرئەكەقتيه، چونكى دوماھيا بنياتى ب دەنگى بزوين [و
 ھاتيه، ئەق كارە د دەقۇكا زاخۇدا ب شيوى (بخو) زى دەيت، واتە مۇرفيما
 رېككەفتنى (ە) دەرئەكەقت، ھەر ب ھەمان شيوە كارى (شيشتن) زى دەيت:
 بشو ← بشو.

ئەقە د دەقۇكا ھندەك گولياندا دەيت و شيوى (بخو) تايبەتە ب
 دەقۇكا سەندى وگولى و سلىقئانەھيانقە.

د دەقۇكا زاخۇدا ئەگەر كارى فەرمانى ژ لايى پېككەتنيقە نە سادەبىت
 مۇرفيما (ب) دەرئەكەقت، بۇ سىكبوونى د كارين داريتى و لىكدايدا دەيتە لادان ،
 وەك:

دە. دى دە. ز
 رابكە ← راکە، راکن

تەمام بکە ← تەمام کە، تەمام کن.

هندا بکە ← هنداکە.

باشقە بکن ← باشقە کن.

فورمى بەردەوامىي (دى) ئەوى ل گەل رېژا کارى فەرمانى دەيت د (دە).

(ز) دا دەنگى [ى] دەيتە گوهورىنى بۆ دەنگى [ە] ئەقە تايبەتە ب دەقۇکا هندەک

سندىيانشە و ب قى رەنگىيە:

دى وەرە <> دە وەرە.

دى هلو <> دە هلو.

پەراویزىن پشکا سییى

(۱) ئەق دابەشکرىن تافىن کارى ب سوود وەرگرتن ژ فان ژیدەران هاتىنە وەرگرتن:

۱- [کوردویىف، ۱۹۸۲: ۲۲۲ - ۲۳۳]

ب- [QANATÉ KURDO, 1981: 113- 125]

* د قى پشکیدا ب تنى مه تايبەتمەندیين مؤرفيمین نفضى د (دە. ز) دا دیارکرىنە.

تەنجام

ل دوماهیا قی لیڤکولینی ئەم گەهەشتینە ڤان ئەنجامان:

۱ - دەڤۆکا زاخۆ خودان تایبەتمەندییا خو یا زمانییە د دەڤهرا بەهیدیناندا، لی د
هەندەک تایبەتیین زمانیدا سەر ب دەڤۆکا بوتانیڤه دجیت و ئەڤه ژى بو
چەند هۆکارەکان ڤەدگەریت.

۳ - چیدبیت هەندەک سەدی د رەگەزدا کوردین باکورین، چونکی دەڤۆکا وان زۆر
ب سەر دەڤۆکا کوردین باکورڤه (بوتانی) ڤه دجیت.

۴ - پتریا دیاردین دەنگی د دەڤۆکا سەدی و هەندەک گولییاندانە، ئەڤه ڤەدگەریت
بو سروشتی دەڤهرین وان، کو چیایین تیکەلیا وان ل گەل ژ دەڤهرا ب
زەحمەت بوو و نیژیک سنوری تورکیا، واتە (کوردین باکور) ه.

۵ - مۆرڤیمین ریککەفتنی د قی دەڤۆکیدا بو کەسین دووی تاک و ئیکى کو ب دوو
شیوەیان دەردکەڤن، ب قی رەنگی: کەسى دووی تاک (- ی، - ی)، کەسى
ئیکى کو (- ین، - ن).

۶- نیشانا ئەناسیاریی (ەک) د دەڤۆکا هەندەک سەدی و گولییاندا ب شیوی
ئەلۆمۆرڤا ڤۆنۆلۆژی دەیتە بکارهینانی، ب قی رەنگییه: نیشانا ئەناسیاری
(ك -ik).

۷- نیشانا کومکرنی (- ین، - یت) د (د.خ) دا د دەڤۆکا هەندەک سەدی و گولییاندا
ب شیوی ئەلۆمۆرڤا ڤۆنۆلۆژی دەیتە بکارهینانی، ب قی رەنگییه: نیشانا
کومکرنی (ی).

۸ - د دەڤۆکا زاخۆدا نیشانیین نفسی (نیڕ و می) د (د.خ) دا دەرناکەڤن دبنە
مۆرڤیما سفر، ب تنی دەمی نیشانا ئەناسیاریی (- ەک، - ك -ik) ل گەل
ناقى دیارکری بهیت، وهک:

- كچكهك(Ø) جان هات.

- ههقالهك(Ø) ئازادى هات.

ئى د دهقوڤكا هندهكاندا ل زاخو نيشانا نشى بو تاك د دوخى خستنه
پاليدا دمردهكەفیت، ئەگەر نيشانا نهناسيارىي زى ل گەل ناڤى دياركرى
هاتبیت و ئەوژى (-ى) يه بو ناڤى نىرو مى دهيت ل جهى (-ا، -ئ)، وهك:

- براكى من هات.

- خوشكهكى جيهانى هات مالمه.

۹ - نيشانىن كومكرنى (-ين، -يت) د دوخى تهواو و بهردموامدا د دهقوڤكا هندهك
سندى و گوليياندا ب شيوى ئەلومورفين فونولوزى دهينه بكارهينانى، ب
قى رهنكى: نيشانا كومكرنى (-وى، -ئ، -ئى).

۱۰- مۆرفيما بچويككرنى (-وك، -ك) د دهقوڤكا هندهك سندى و هندهك
گوليياندا ل گەل ناڤين گشتى و تاييهتى دهيتە بكارهينان و د دوخين
جودادا ل گەل بكاردهيت.

۱۱ - نيشانىن نشى د دوخى تهواو و بهردموامدا د دهقوڤكا زاخودا ب دوو شيويان
دهين، ب قى رهنكى: ((ا)) بو مى ((ئ)) بو نىر و ((-ئ)) بو نىرو مى.

۱۳- نيشانىن نشى د دوخى كهينونيدا د دهقوڤكا زاخودا دبنه مۆرفيما سفر، ب قى
رهنكى:

سولاڤا جانه سولاڤا(Ø) جانه.

ئازادى جانه ئازاد(Ø) لاوه.

۱۴ - د (ده. ز) دا ب چ شيوهميان ناڤى گشتى، ئەگەر مۆرفيما نشى (-ى) د دوخى
تياندا ل گەل هاتبیت، مۆرفيما نهناسيارىي (-هك) ومرناكریت، ئەگەر ل
گەل گرييا ناڤى مۆرفيما نهناسيارىي (-هك) بهيت دى ل جهى نيشانا (-)

ی) یا نفسی نیر د دوخی تیاندا (- ی) هیئت و بو ههر دوو نیشان د هیئتە بکارهینانی، وهک:

ئەزی مەرپیچەکی کرم.

ئەو دی خانیهکی ئاڤاڤت.

۱۵- کاری لیکدای د شیوی نەریدا د دەڤۆکا زاخۆدا ب دوو شیویان دەیت جار نیشانا

نەری ل بەری هەمی کاری دەیت و جار ژێ ل بەری بنیاتی کاری. کاری

دارژاو ب شیوکی دەیت ئەو ژێ نیشانا نەری ل پیش پیشگری دکەڤیت.

۱۶- تافی کاری بوری تەواوی راگەهانندی د دەڤۆکا زاخۆدا ب سێ شیویان دەیت

و جوداهی د کارهینانا نیشانی نەشی و نیشانا تەواویدا، وهک:

- سولاڤا هاته.

- سولاڤی هاتی.

- سولاڤی هاتی.

۱۷- تافی کاری بوری سادەیی مەرجی ب سێ شیویان د (دە. ز) دا دەیت، وهکو:

- چوویا، چوویا، بچوا.

۱۸- مۆرفیما تافی نەو (د) د دەڤۆکا هەندەک سندیاندا ل گەل کاری

دەرناکەڤتیت و کار ل سەر گوهورینا حالەتی ریزمانی ناهیتە کرن،

بەلکو د دەمی ئەودا دەیتە ئەنجامدان، وهکو:

- سولاڤی خوت.

- ئەو بچیک چکن.

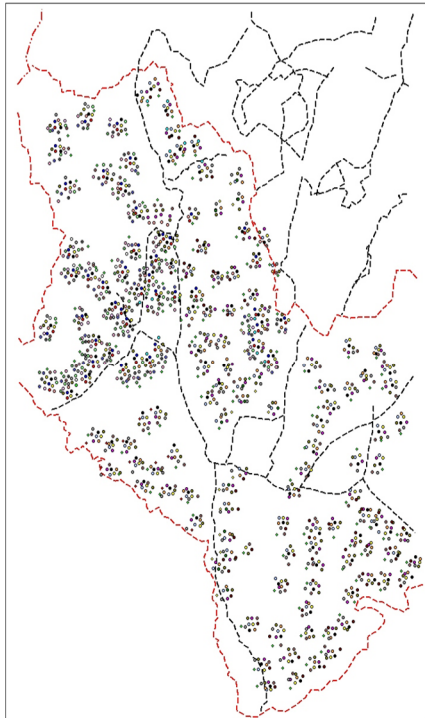
۱۹- کاری (بون) د دەڤۆکا زاخۆدا دبیتە (بین).

نه‌خشی دياركرنا دهقوكان ل دهقهرا زاخو

أ- نه‌خشی دياركرنا تاييه‌تمه‌نديين زمانشانی د (ده. ز) دا

ب- نه‌خشی دياركرنا نه‌خشی دياركرنا دهقوكان ل دهقهرا زاخو

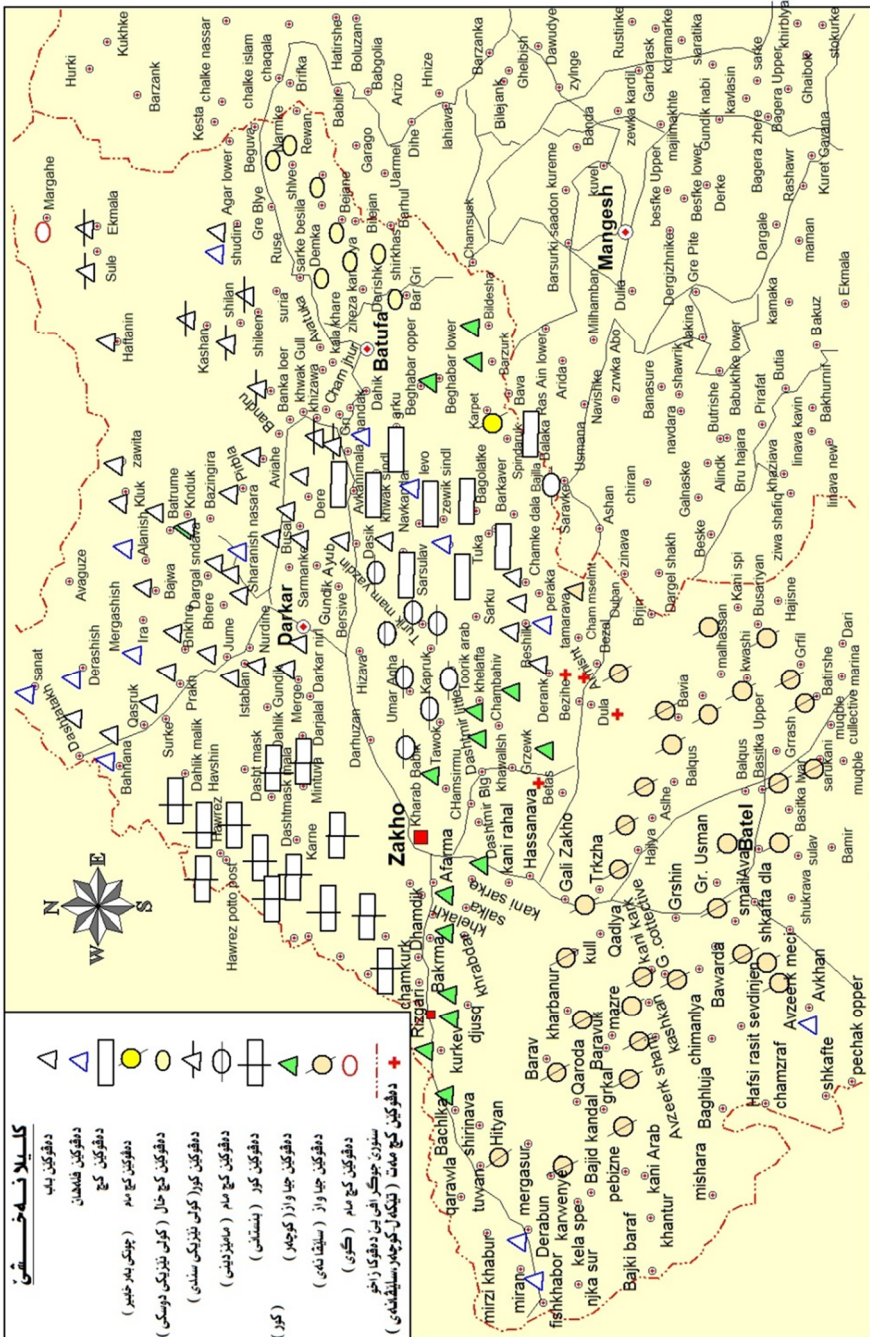
نەخشی دياركرنا تايهه‌ندين زمانفانی د (ده. ز) دا

كلیلا نەخشی

- مورفیمای بچوگکرانی (وک - ک) دهه‌می دوخندا بکار دهینن
- مورفیمای رینگه‌هفتی بو کاسنی دوی پین تاکب ب فورمی (ی) دهیت
- مورفیمای رینگه‌هفتی بو کاسنی دوی پین تاکب ب فورمی (ی) دهیت
- مورفیمای نقشی د دوخن یونا کهینویندا دهینه سفر
- کراڤی (بوون) دهینه (بین)
- کراڤی (بوون) ب فورمی (بوون) دهیت
- تافنی کراڤی بوورین ته‌واوی راگه‌هه‌نن ب شلوی (م. بنیات + م. بووی + م. ته‌واوی (پ) ه. وهک هاته
- تافنی کراڤی بوورین ته‌واوی راگه‌هه‌نن ب شلوی (م. بنیات + م. بووی + مز ته‌واوی (پ) ه. م. رینگه‌هفتی). وهک هاته
- تافنی کراڤی بوورین ته‌واوی راگه‌هه‌نن ب شلوی (م. بنیات + م. بووی + مز ته‌واوی (پ) ه. م. رینگه‌هفتی). وهک هاته
- تافنی کراڤی بوورین نێزیکێ مەرچی ب شلوی (م. مەرچی + م. بنیات + م. بووی + م. مەرچی) وهک بهتا
- تافنی کراڤی بوورین نێزیکێ مەرچی ب شلوی (م. بنیات + م. بووی + م. مەرچی) وهک هاتیا
- تافنی کراڤی بوورین نێزیکێ مەرچی ب شلوی (م. بنیات + م. بووی + م. مەرچی) وهک هاتیا
- فونیمی |ح| دهیت وهک هه‌می، هه‌ق،
- فونیمی |ه| دهیت وهک هه‌مه، هه‌مه، هه‌ق،
- دیاردا دهنگی گه‌وره‌یانا دهنگی (ی) بوودنه‌نگی (ه) وهک ژاڤی دهینه ژاڤه
- مورفیمای نقشی (ی) بوو نێر و می دهینه بکاره‌ینان
- مورفیمای نقشی (ا) بو می وای بوونێر دهیت
- مورفیمای نقشی د دوخن ئیله‌دا (ی) بوونێرومی دهیت نه‌گه‌ر نیشانا نه‌مه‌سباری (ه) دگه‌ل ناغان بهیت
- مورفیمای نه‌مه‌سباری ب شلوی (ک) دهیت وهک نه‌هه‌ک دهینه نه‌هه‌ک
- مورفیمای نقشی نێر د دوخن ت ته‌واو و به‌رده‌وامدا ب شلوی (و، ئی) دهیت
- مورفیمای کومکرانی (ین) د دوخن خسته پال و به‌رده‌وام و ته‌واو دا ب فورمی (ی) د
- فونیمی |ز| دهیتی دهیت
- فونیمی |ز| ب سکی دهینه درکه‌نن
- فونیمی |ر| ب قه‌له‌وی دهینه درکه‌نن
- فونیمی |ل| ب شلوی کپ دهینه درکه‌نن
- فونیمی |ل| ددرکه‌نن
- دهنگی (ب) له‌ومالیا په‌یشتا (باب) دهینه دهنگی و، وهک باب دهینه باو

نه‌خسێ ده‌فۆکێن زێک جودال ده‌مه‌را زاخو

Map prepared by JHIC
 UNOHC/I, Erbil, Northern Iraq
 October 2002

لیستا ژیدهران

ئیک - ب زمانی کوردی:

أ - په‌رتوک:

۱. ئیبراهیم رهمه‌زان زاخویی، (۱۹۹۸)، ریزمانی کوردی، چاپخانا سپیریژ، کوردستان - دهوک.
۲. جگرخوین، (۱۹۶۱)، اوا ئو دەستورا زمانی کوردی، به‌هاوکاری زانکۆی به‌غدا چاپکراوه، به‌غدا.
۳. رەفیق شوانی، (۲۰۰۱)، چەند بابەتییکی زمان و ریزمانی کوردی، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده - هه‌ولێر.
۴. صادق بهاء‌الدین ئامیدی، (۱۹۷۶)، ریی زمانا کرمانجی.
۵. غازي فاتح و ميس، (۱۹۸۴)، فۆنه‌تیک، چاپی یه‌که‌م، چاپخانه‌ی الادیب البغدادی.
۶. ك. ك. كوردوییش، (۱۹۸۲)، ریزمانی کوردی به‌که‌ره‌سته‌ی دیالیکتی کرمانجی و سۆرانی، و: کوردستان موکریانی، چاپخانه‌ی الادیب البغدادیه، هه‌ولێر.
۷. محمد معروف فاتح، (۱۹۸۴)، زمانه‌وانی، چاپخانه‌ی دار‌الحکمه، اربیل.

ب - ب لاتینی:

8. QANTÊ KURDO, ZIMANÊ KURDI RÊZIMAN, WESANÊN KOMKAR, 1981.

ج - نامین ئەکادیمی (بیّن نه به‌لافکری):

۹. عه‌بدوڵڵا حوسین ره‌سول، (۱۹۹۵)، مؤرفیمه ریزمانییه‌کانی کار، نامه‌ی دکتورا، کۆلیجی په‌روه‌رده - ئین روشد، زانکۆی به‌غدا.
۱۰. حاتهم وليا محمهد، (۲۰۰۶)، په‌یوه‌ندییه رۆنانییه‌کانی نواندنه سینتاکسیه‌کان، نامه‌ی دکتورا، کۆلیژی زمان، زانکۆی سه‌ئاحه‌دین.

د - گوڤار:

۱۱. فاضل عمر، (۱۹۸۹)، کارنفاکرن د زمانى کوردیدا کارى سادهمی رابوری دکرمانجی یا ژوریدا، گوڤاری کاروان، ژماره (۷۹)، چاپخانهی رۆشنبیری له ههولیر چاپکراوه.
۱۲. ساجده عبدالله فهراهادی، (۲۰۰۰)، مؤرفیمی (ش) له کوردی ناومراستدا، گوڤاری زانکۆ، ژماره (۹).

دوو - ب زمانى عهزمی:

أ - پهرتوک:

۱۳. بشیر سعید عبدالرحمن، (۲۰۰۶)، بهدینان و عشائرها (دراسة تاریخیة)، تقدیم:خلیل علی مراد و رزق عبد المنعم شعث، الطبعة الاولى، مطبعة خانی - دهوک.
۱۴. خالد محمد شریف السندي، (۲۰۰۵)، زاخو - امارة سنديان، الطبعة الاولى، مطبعة المسرة - بغداد.
۱۵. محمد علي الخولي، (۱۹۸۷)، الاصوات اللغوية، الطبعة الاولى، مطابع الفرزدق التجارية الرياض.
۱۶. هانی عبد الرحمن عبد الهادي، (۲۰۰۱)، الدلالة المشتركة في اللغة "منهج علمي في فقه اللغة"، الطبعة الاولى، دار اسامة للنشر والتوزيع، الاردن - عمان.

سئ - ب زمانى ئینگلیزی:

17. Trask. R.L, (1993) , A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics, first published, printed in Great Britain by T. J Press, London .
18. Crystal.D, (1997) , A dictionary of Linguistics and Phonetics, fourth Edition, Blacweel publishers,United kingdom.
19. finch. G, (2000) , Linguistic Terms And Concepts, Pernted in Great Britain, Bristol.
20. Mackenzie. D.N, (1961), Kurdish Dialects studies -1 , Oxford University press , London .
21. Radford. Andrew,(1997), Syntax: Aminimalist Introduction, Cambrige University Press.
22. Chambers, J. K,Peter Trudgill, (2004), Dialectology, Second Edition, CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS.
23. PETER LADEFOGED, (2000), A COURES IN PHONTICS, fourth Edition, Pernted in United States of America.
24. Chomsky.N,(1957), Syntactic Structure, Tweleth printing, moutin, the Hague.

فهرستا زاراڤ و په‌یشان

ب

بەردەوام 92, 61 ,

بزوین 27, 28, 29, 31, 32, 40, 61, 79, 88, 89, 95

ت

تاف 85, 86, 88

تاك 44, 56, 58, 61, 62, 70, 71, 80, 84, 89, 99, 100

د

دەنگە 7, 22, 24, 29, 38, 45, 49

دوخ 55 ,

ژ

ژناقچووونا دەنگان 27, 115 ,

ر

راستەووخو 14, 55, 115 ,

رێژە 85, 86 ,

رێزمان 23, 115 ,

ز

زاخو 67 ,

ک

کەر 28, 29, 30, 31, 32, 33, 48, 49

کۆلی 12, 19, 21, 42, 68, 69, 77, 83

کوهۆرین 27, 35, 36, 38, 44, 45, 60

کوهۆرینا دەنگان 38, 39, 40, 115

ف

فۆرم 40 ,

فۆنۆلۆژی 3, 4, 5, 22, 58, 60, 69, 115

ک

کار 23, 28, 31, 32, 35, 66, 68, 83, 84, 85 ,

86, 93, 101, 109

کەپ 28 ,

کۆ 92, 93 ,

ن

نیر و می 20, 57, 58, 62, 63, 64, 65, 67, 68 ,

71, 80, 88, 89, 93, 99, 100

نیشانانە نەناسیارین 56, 58, 69, 99, 100 ,

ناھەرۆك

پیشەکی ۹

پشکا ئیکى

دەروازىەك بۇ بابەتى

- ۱۷..... ۱- دەروازىەك میژووی:-
- ۱۷..... دەستپیک
- ۱۷..... جەئ دەقۆکا زاخۆ د ناھ کوقهرا بەھدینیدا:
- ۱۹..... بیکهاتە و بیکهینین دەقۆکا زاخۆ.....
- ۲۲..... ب- دەروازىەك زانستی:-
- ۲۲..... ۱- فۆنۆلۆژی:
- ۲۳..... ب- ریزمان:

پشکا دووی

ھندەك تاییەتمەندیین فۆنۆلۆژی د (دە. ز) دا

- ۲۷..... ۱- دیاردین دەنگی:-
- ۲۷..... ۱- ژناھچوونا دەنگان - Elision:
- ۳۴..... ۲- پەیدا بوونا دەنگان - Insertion:-
- ۳۸..... ۳- جە- گوھۆرینا دەنگان - Exchange:-
- ۴۰..... ۴- گوھۆرینا دەنگان - Mutation:-
- ۴۸..... ۵- گونجانا نەتەواو - Partial Assimilation:-

پشکا سیینی

ھندەك تاییەتمەندیین ریزمانی د (دە. ز) دا

- ۵۵..... بەندی ئیکى: تاییەتمەندیین مۆرفیمین نشی د (دە. ز) دا:-
- ۵۵..... ئیک: دوخی راستەوخو:-

- ٧١..... دوو: دوخى نهراستهووخو (تيان) :-
- ٨٠..... سى: دوخى گازيكرنى:
- ٨٢..... بهندى دووى: مورفيمين ريككهفتنى
- ٨٥..... بهندى سىي: تافين كارى
- ٨٦..... - تاييهتمهنديين تافين كارى د (ده. ز) دا:-

- ٩٧..... نهجام
- ١٠٣..... نهخشى دياركرنا دمقوكان ل دمقهرا زاخو
- ١٠٧..... ليستا ئيدهران
- ١١١..... فهرستا زاراھ و بهيشان

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ قەسکۆلینین کوردی

ئەق پەرتووکه

زمانی کوردی دەولەمەندە ب چەندین دیالیکتان و ھەر دیالیکتەک ژ چەندین گوڤەران ییکدھیت. و گوڤەر دابەشی دەڤوکان دبن، و تاییەتمەندیین ریزمانی و فۆنۆلۆژی ژ سیمایین دیارکرنا دەڤوکانن.

دەڤوکا زاخۆ سەر ب دیالیکتا ژووری ژ گوڤەرا بەھدینیشەیه، دەڤوکا ناڤیری ب ھندەک تاییەتمەندیین فۆنۆلۆژی و ریزمانی ژ دەڤوکی د یین گوڤەرا بەھدینی دەیتە جودا کرن.

دقی پەرتووکی دا ئاماژە ب تاییەتمەندیین فۆنۆلۆژی- دیاردین دەنگی و تاییەتمەندیین وی لگەل یین ریزمانی د دەڤوکا زاخۆ دا ھاتینە باس کرن.

ژیروان سعید حاجی

ل ساڵا ۱۹۷۸ ل باژیری زاخۆ ژ دایک بوویە.
ل ساڵا ۱۹۹۷ خواندنا خوێ یا ئامادەیی ل ئامادەیا کلاڤیژ یا کچان ب دوماھیک ھینایە.
ل ساڵا ۲۰۰۱ باوھرناما بەکالوریوس ل پشکا زمانی کوردی- کۆلیژا ئاداب، زانکۆیا دەوکی ب دەستشەھینایە.
ل ساڵا ۲۰۱۱ باوھرناما ماستەری ل پشکا زمانی کوردی- کۆلیژا ئاداب، زانکۆیا دەوکی ب دەستشەھینایە.
نھاژی ل پشکا زمانی کوردی، فەکۆلتییا زانستین مرۆڤایەتی، زانکۆیا زاخۆ مامۆستایە.

9 789922 916712 >

© مافن چاپی ین پاراستیە بۆ
سەنتەری زاخۆ بۆ قەسکۆلینین کوردی
Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ قەسکۆلینین کوردی
zcks@uoz.edu.krd +964 (0)751 536 1550
Iraq-Kurdistan Region, Zakho- University of Zakho

